

J A Z Y K O V Ě D N Ě

A K T U A L I T Y

Časopis
Jazykovědného sdružení České republiky

roč. LIX – 2022
č. 3 a 4

<https://www.jazykovednesdruzeni.cz/aktuality/>

ISSN 1212-5326

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY
ročník LIX (2022), číslo 3 a 4

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky
s finanční podporou Akademie věd ČR.

<http://www.jazykovednesdruzeni.cz>

Hlavní redaktorka: Michaela Lišková (Praha)
Výkonný redaktor: Martin Šemelík (Praha)
Členové redakční rady: Tomáš Duběda (Praha)
Jana Hoffmannová (Praha)
Pavla Chejnová (Praha)
Soňa Schneiderová (Opava)
Diana Svobodová (Ostrava)
Silvie Válková (Olomouc)

Príspevky laskavě zasílejte v elektronické verzi, ve formátu textového editoru
MS Word, na e-mailovou adresu semelik@ujc.cas.cz.

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha,
č. j. NP 583/1993 ze dne 13. 4. 1993.

Časopis je zapsán v evidenci periodického tisku pod číslem MK ČR E 21347.

OBSAH

Odborné články

Irena Vaňková: „*A teď mi to řekněte jinými slovy.*“ *Umělecké texty v kognitivnělingvistické a kognitivněpoetické perspektivě. Několik poznámek* 73

Drobnosti

Žaneta Dvořáková: *Válka na talíři. O názvech jídel reagujících na rusko-ukrajinskou válku* 87

Nové publikace

Pavla Chejnová: *Jasňa Pacovská – Iva Nebeská – Alex Röhrich – Irena Vaňková: Škola jako místo radosti z přemýšlení o jazyce. Pedagogický pohled na kognitivní a kulturní aspekty jazyka* 93

Anna Christou – Karla Tvrdá: *František Čermák: Lexical and Semantic Aspects of Proverbs* 95

Věra Kloudová: *Ivana Kolářová – František Štícha: Slovník univerbizátů (zjednoslovněných názvů)* 100

Soňa Schneiderová: *Olga Müllerová: Dialog a mluvená čeština: výběr z textů* 105

Aksana Schillová: *Oldřich Uličný: Lingvobohemistické analýzy* 108

Jindřiška Svobodová: *Ondřej Dufek a kol.: Jazyková poradna, dobrý den. O češtině a jejích uživateli* 113

Karolína Táborská: *Alena Polická: Dynamika šíření lexikálních inovací: Identitární neologie a sociolektologie ve francouzském jazykovém kontextu* 117

Kronika

Vít Dovalil – Martin Šemelík – Věra Hejhalová – Paul Rössler: *11 let spolupráce Katedry německé jazykovědy Univerzity v Řezně a Ústavu germánských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy* 120

Martina Ireinová: *70 let dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český v Brně (1952–2022)* 126

Irena Vaňková: *Od kognitivní lingvistiky ke kognitivní poetice a zase zpátky* 131

**„A teď mi to řekněte jinými slovy.“ Umělecké texty
v kognitivnělingvistické a kognitivněpoetické perspektivě.
Několik poznámek**

Irena Vaňková

Ústav jazyků a komunikace neslyšících
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
irena.vankova@ff.cuni.cz

Abstract: “Now tell me it in other words.” Artistic texts in the perspective of cognitive linguistics and cognitive poetics. A few notes

The article is focused on some aspects of contemporary approaches to cognitive poetics, distinguishing neurocognitive aspects of the examination of artistic texts, and then the cognitive-linguistic, literary-theoretical and cognitive-semantic aspects. All these approaches to the artistic text are complementary and interrelated. Cognitive poetics is often characterized as a discipline “old and new at the same time”. Old because it is focused (one would say not very revealingly) on the internal organization of the text, on traditional detailed stylistic analysis, conducted with regard to how the text constructed in a certain way functions in the reception, how it affects the reader. The novelty lies perhaps only in a more conscious study of the relationship between the means used and their cognitive effects.

Keywords: cognitive poetics, cognitive linguistics, neurocognitive poetics, cognitive semantics, artistic texts

Parádní pokoj čili výklad básně

*A teď mi to řekněte
jinými slovy,
říká vycpaný puščík
mouše,
která bzučíc
snaží se prorazit hlavou
okenní sklo.*

Miroslav Holub (1961)

1. Úvodem

„Ze všech živočišných druhů pouze člověk získal onu tajemnou schopnost číst,“ píše polská spisovatelka Olga Tokarczuková. „Pokaždé když otevíráme knihu, odehrává se mezi okem a povrchem papíru zázrak (...). Vidíme řádky písmen, a když po nich kloužeme zrakem, náš mozek je proměňuje v obrazy, myšlenky, pachy, hlasy.“ Můžeme pak „vidět Tantalovy zahrady v Homérovi“, „být svědkem napoleonských válek v Tolstém“, „léčit se z tuberkulózy v Mannovi“ či „lovit ryby v Melvillovi“ (Tokarczuková, 2022). „Literatura

vytváří svět s ohromujícím ontologickým statusem (...) a umožňuje nám účastnit se zkušenosti, kterou bychom jinak nezískali“ (tamtéž). Díky „řádkům písmen“ se nám odkrývají vnitřní světy jiných lidí, a přestože jde jen o literární postavy, ožívají a pozoruhodně nám vstupují do života. Maria Nikolajevová, původem ruská teoretička literatury pro děti, zdůrazňuje, že nám literatura odmala zprostředkovává základní sociální dovednosti, učí nás rozvíjet empatii, „emocionální gramotnost“ i to, co kognitivní psychologie nazývá teorií myslí: schopnost odhadnout uvažování druhých (Nikolajevová, 2018). Ví se dávno, že je čtení prospěšné, říká Nikolajevová, ale „kognitivní věda nám nyní poskytuje tvrdá fakta, která to dokládají“ (tamtéž), tj. že se při četbě v mozku simulují reálné kognitivní a emocionální reakce a „mozek prostřednictvím zrcadlových neuronů reaguje na fikční světy (...), jako kdyby byly skutečné“ (tamtéž). Tím, dodejme, lze vysvětlit i čtením evokované smyslové a emocionální reakce s fyzickými projevy, jako je smích, sevření žaludku, rozbušení srdce, pláč při dojetí, a třeba i chuť k jídlu podnětená četbou textu o čerstvých, voňavých, dokřupava vypečených brioškách či šťavnatém ovoci.

Moc probudit v nás zdání reálného života mají i jednotlivá slova. Jejich evokační potenciál, navázaný na naši zkušenost, tělesně-smyslovou i kulturní,¹ se na prožitku čtení samozřejmě podílí, a nemusí jít jen o epické příběhy. Příběhy rezonují i v našem rozumném poezii – spolu se schopností promítat jeden příběh metaforicky a parabolicky do jiných, v intencích přesvědčení kognitivních lingvistů, že právě to je základním principem myšlení (Turner, 2005, s. 7). Jak se to provazuje s kognitivní poetikou? A je-li – nejen podle Marka Turnera – literární celá naše mysl, co to znamená pro literaturu a umělecké texty?

Odnepaměti (nebo aspoň od Aristotela) si filosofové, teoretici literatury, estetikové i lingvisté kladou (s různými akcenty) otázky, jak umělecké texty vznikají, co je jejich podstatným určením, jak jsou (třeba na rozdíl od textů mimouměleckých) utvářeny, čím působí a proč působí právě takto – a někteří se ptají i na to, jak je takové působení možné. Podobně činí i stoupenci kognitivně zaměřených přístupů k literárnímu textu, či chceme-li už kognitivní poetiky (Tsur, 2003, Stockwell, 2003, Freeman, 2007a, b), kognitivní stylistiky (Semino – Culpeper, 2002), nebo širše kognitivní literární vědy (Mikuláš, 2017, Kuzmíková, 2022).²

Taková označení, odkazující k literárním textům a současně k lidské kognitivitě (jíž jsou vznik, podoba a recepce těchto textů podmíněny), vzbuzují dnes zájem i v našem kulturním prostoru – mezi literáty i lingvisty. Co se za nimi skrývá a v čem jsou specifické oproti přístupům, jaké už u nás známe déle? – Je

¹ Jde o evokační potenciál spjatý s konotacemi (Pajdzińska – Tokarski, 2010; Vaňková 2010, 2014), srov. dále. Lexikální význam má navíc příběhový charakter (Filar, 2014; Tokarski, 2014, aj.), nehledě např. na frazeologii, zejm. přísloví (Turner, 2005, s. 14 aj.).

² Kniha Jany Kuzmíkové, první soustavné pojednání o kognitivně zacílené literární vědě v česko-slovenském prostoru, se dostala k autorce této stati bohužel až po jejím dokončení, je tu tedy jen zmíněna.

třeba si uvědomit, že tu vstupují do debaty různé kulturní i odborné kontexty, které se v leccems překrývají, ale mají různá východiska i akcenty. Nakolik to formát krátkého článku i náš dosavadní obzor dovolí, pokusíme se aspoň naznačit několik souvislostí mezi nimi, hlavně jako úvod k diskusi. Nechceme přitom zapomenout ani na poezii samu jako předmět uvedeného zkoumání – proto byla do záhlaví tohoto zamyšlení postavena báseň, která „výklad básně“ tak či onak tematizuje.

2. Parádní pokoj čili výklad básně

Báseň je to krátká, sedmiveršová, a představuje tak sdělení výjimečně lakonické.³ Lze se ptát, jaký obraz vytváří v mysli čtenáře, resp. jak konstituuje – a jakou vlastně – situaci, scénu či příběh a na ně navázaný smysl. A zároveň také: co se v mysli a zároveň i v těle čtenáře či posluchače v průběhu čtení děje – tedy jak „motoricky“, řečeno dávným termínem Jana Mukařovského (1985), tj. s ohledem na zvukovost básně, její rytmus či intonaci, která čtenářem vnitřně hýbe, tak zároveň „kognitivně“.⁴ Zajímá nás, jaký prožitek básně zprostředkovává a čím je to dáno. Tázat se takto je namísto snad nejen v intencích kognitivní poetiky – uvidíme však dále, že právě takové tázání, tj. po prostředcích nesoucích v textu významy a jejich efektech v prožitku čtenáře, je pro ni typické.

Při recepci se opíráme o zkušenost, jak ji – v rámci textu jako celku – evokují významové struktury slov a gramatických forem i komunikační normy jazyka. Básnická ikonicita, jak o ní mluví Freemanová (2007a, b – viz dále), nám na tomto (jazykovém) základě nechává vyvstat v mysli scénu s aktéry a dějem. Víme, co je puščík a jak vypadá (a jaké pocity vzbuzuje) puščík vycpaný. Víme i, co je moucha a známe její obvyklé způsoby chování. Vybavujeme si, jak s naléhavým

³ Miroslav Holub (1923–1998), básník a současně vědec, je známý především jako představitel „poezie všedního dne“ a lakoničnost sdělení je pro něj příznačná. Uvedená báseň představuje nedlouhé souvětí (o pouhých osmnácti slovech). Hranice krátkých veršů strukturují text velmi výmluvně, s důrazy na významové rozčlenění textu. Báseň je tvořena jedinou krátkou strofou a psána volným veršem bez rýmů. Verš plyne s náznaky daktylotrocheje, v souladu s běžnou českou intonací, text působí v tomto směru velmi přirozeně a co do efektů minimalisticky.

⁴ I když čteme báseň obvykle potichu, má už v sobě implicitně to, co se plně rozehrává při recitaci či zpěvu (v případě, že je zhudebněna a zpívána – lyrika ostatně kdysi měla právě tento rozměr). Rytmičké a intonační potence textu i jeho potence eufonicko-kakofonické i při tichém čtení vnitřně slyšíme, resp. cítíme. Ze sémantických konstrukcí nesených jazykem se nám současně s tím evokují obrazy a z fragmentů tématu a smyslu se při tom postupně konstituuje rozumění celku, jeho smysl. Pojem *motorické dění*, vnitřně spřízněný s pozdějším Mukařovského *sémantickým gestem*, naznačuje propojenost „motoriky“ a „sémantiky“ (srov. pak i pozdější Jankovičovo *dění smyslu*). Takové pojetí recepce textu souzní s kognitivistickým důrazem na propojenost kognice s tělesnou a smyslovou zkušeností, a ovšem na jednotu „mysli“ i „těla“ s jazykem.

bzučením⁵ naráží na okenní sklo. Umíme si představit „parádní pokoj“;⁶ jeho zařízení (s předměty nápadně neužitečnými) a víme, že se tam běžně nežije a že je určen jen návštěvám. Známe i dosah širších či obecnějších významových celků, nesených lexikálně, gramaticky i pragmaticky. Rekonstruujeme tak komunikační situaci, v níž puštík (neživý, vycpaný, s vizáží „moudré sovy“ a chováním stereotypového učitele) dává někomu pokyn: „A teď mi to řekněte jinými slovy“. V textu tohoto typu nás nepřekvapí, že pták mluví, či snad až tehdy, uvědomíme-li si jeho vycpanost. Při hlasitém čtení by interpret možná naznačil (třeba ironickou intonací) podivnost scény odehrávající se v „parádním pokoji“ včetně bizarnosti jejího aktéra.

Puštík je podle jazykových slovníků ‚sova s velkou kulatou hlavou; zool. rod *Strix*‘ (SSJČ), kolem tmavých očí má pernaté okruží („závoj“), které připomíná brýle (které jsou spojovány s učeností). Sovy jsou vůbec symbolem moudrosti a tato konotace provází i puštíka,⁷ třebaže jeho pojmenování může působit v souladu se zaměřením básně zároveň trochu komicky. Možná jde jen o moudrost hranou, spíše učitelskou přemoudřelost, která zadává úkoly a ve své – v tomto případě – vycpanosti je odtržená od skutečného života. Ve výrazu *puštík* prosvítá „onomatopoický základ napodobující hlas těchto sov“ (Rejzek 2001). Bilabiála *p* spolu s následným *u* může asociovat příznačný způsob výslovnosti, při níž proud vzduchu z nafouklých úst proráží bariéru rtů. Bilabiála *p* se opakuje ostatně hned v první části názvu básně, na začátku výrazů *parádní pokoj* – a přiblížení významu a zvukové kvality výrazu působí i u klíčového slovesa *prorazit* v předposledním verši. To vše – propojování formy výrazů s jejich sémantikou – může hrát roli při vnímání textu, posilovat jeho působení a podílet se i na konstituci smyslu.⁸

Název, jakožto vstupní brána do prostoru básně a také instrukce k interpretaci, má podvojnou strukturu, a odkazuje tak i k podvojně konstrukci jejího smyslu. V prvním plánu text zobrazuje komunikační situaci probíhající v „parádním pokoji“ mezi vycpaným puštíkem a mouchou. Je však evidentní, že se (podobně, jako je tomu třeba v bajce či přísloví)⁹ sdělení parabolicky překlápí do další

⁵ Kolokace výrazu *moucha* se slovesem *bzučet* je podle korpusových dat nejfrekventovanější, totéž platí i o slovesu *bzučet*: i ono se nejčastěji spojuje se substantivem *moucha* (ČNK). Sloveso *bzučet* je příkladem onomatopoického výrazu – tedy takového, který v jazyce ikonicky ztvárňuje reálný zvuk (viz dále). Podle slovníků znamená „vydávat znělé, sykavé zvuky znějící jako bzz“ (ASSČ) a podobně jako v ostatních výkladových slovnících češtiny je první uvedenou – tj. zřejmě nejtypičtější – kolokací *moucha bzučela na okně*.

⁶ Podle SSJČ znamená *parádní* (ob. a hovor.) „určený pro parádu; sváteční, slavnostní, skvělý, přepychový, okázalý“ a mezi typickými kolokacemi je vedle parádních šatů a ubrusu uveden i „parádní pokoj (salón)“.

⁷ Podle slovníků symbolů je však sova „ambivalentní tvor – pták moudrosti i temnoty a smrti“ (Cooperová, 1979, s. 179). Potvrzují to i naše lidové pověry, podle nichž např. houkání sýčka předpovídá smrt.

⁸ Kognitivní poetika se opírá o metodu pečlivého, opakovaného čtení, *close reading*, srov. i Stockwellův axiom *Cognitive poetics is all about reading literature* (Stockwell, 2002, s. 1).

⁹ Jak říká Turner, jeden příběh se parabolicky projektuje do druhého: situace odehrávající se v parádním pokoji je oblastí zdrojovou, situace „výkladu básně“ oblastí cílovou.

polohy. K takovému čtení nás instruuje druhá část titulu i spojka *aneb* s významem ekvivalentnosti (podle ASSČ „spojuje dvě pojmenování pro jednu věc“). Spojení *výklad básně* se přitom může vztahovat jak k této činnosti obecně (třeba ve smyslu zprofanované školní otázky „Co tím chtěl básník říci?“), tak k situaci popsané jako bzučení mouchy a její snaha prorazit sklo.¹⁰

Co však má být řečeno „jinými slovy“? A jde-li – v souladu s druhou částí názvu – v puštíkově mluvním aktu o pokyn k výkladu básně, o jakou báseň jde? Kde je o ní v textu řeč?

Tím, ke komu pokyn směřuje, může být jen moucha, sdílející týž prostor (byť se nachází na jeho hranici).¹¹ Ta ovšem puštíkově nevěnuje pozornost, vydává totiž právě znepokojivý zvuk a snaží se proletět sklem okna, zřejmě s vírou, že žádná překážka mezi světem uvnitř (v „parádním pokoji“) a světem za oknem není, anebo že může být překonána. Chce evidentně ven.

Puštík dává mouše pokyn jako aktérce dvou souběžně probíhajících dějů, bzučení a narážení hlavou do skla. Počinání mouchy se tak snad nabízí vyložit jako podobenství – analogii situace dějící se při zrodu básně. Báseň je viděna jako (úporná, marná, okolím nepochopená) snaha „prorazit hlavou okenní sklo“ (srov. frazém „hlavou zeď neprorazíš“). Bzučení – jehož korelátem může být verbální aktivita, vznikající souběžně s čímsi mnohem podstatnějším, existenciálně závažným, co se odehrává při tvorbě básně – je při tom aktem sice výrazným, ale jen doprovodným (jak naznačuje tvar přechodníku). To podstatné je totiž neverbalizovatelné: „jinými slovy“ (a slovy vůbec) se říct nedá. Vycpaný, neživý puštík jako obyvatel prostoru „parádního pokoje“ to nechápe a podobně jeho pokynu nerozumí ani moucha, resp. nevěnuje mu pozornost. Moucha-básník, snažící se o nemožné; s tragikou i obyčejností podobných pokusů.¹²

Inference vedoucí ve směru konotací stran vycpanosti druhého aktéra podněcují k dalším úvahám: vycpaný puštík byl kdysi živým tvorem, létal a potřeboval svobodu podobně jako moucha. Až smrt, resp. vycpání ho zasadilo do parádního pokoje, vzaly mu autentičnost a učinily z něho karikaturu. Co se týče fenoménu vycpávání ptáků (jako bizarní, morbidní aktivity), nejde o motiv v poezii ojedinělý. Připomeňme báseň *Vycpavač* Josefa Kainara ze sbírky *Nové*

¹⁰ Navíc se přidává i možnost aktuální interpretace, přesahující ze světa textu do metaroviny reality: jako by i autorka těchto řádků spolu s puštíkem udílela nepatřičný pokyn a zároveň se mu pokoušela vyhovět.

¹¹ Imperativem „řekněte“ se puštík může ovšem obracet (se zadáním k „výkladu básně“), jak bylo řečeno, nejen k mouše, ale zároveň i mimo prostor textu, k čtenáři.

¹² Další analogie může spočívat v tom, že jako parádní pokoj plný nepotřebného harampádí (včetně vycpaných ptáků), v němž se běžně nežije, je někdy konceptualizována i poezie, resp. její pojetí ze strany „puštíků“. Napětí mezi osobnostmi typu puštíka a mouchy lze vidět jako propojené s opozicemi uvnitř – venku (resp. ven), život – ne-život (i ve smyslu autenticity a svobody a jejich opaku).

mýty (Kainar, 2007, s. 104), kde je vycpávání (dříve živých) ptáků dáno (ovšem jinak než zde) do vztahu s poezií.¹³

Báseň – i tato báseň – je specifickou událostí komunikační, kognitivní, axiologickou (a axio-tvornou), a k tomu prožitkovou, estetickou (ve smyslu *aisthésis*) a poetickou (souvisící s tvorbou jako *poiésis*). Odehrává se – a dává se nám – v jazyce, ale nedá se „říct jinými slovy“. Pro tvůrce a potažmo i čtenáře je záležitostí existenciální, poukazuje vždy k něčemu zásadnímu. Báseň máme „číst jako vyjádření podstatného vztahu k nějakému problému, který se dotýká člověka a/nebo jeho vztahu k univerzu“ (Culler, cit. podle Tsur, 2003, překl. I. V.). Lze předpokládat – a nejen snad ve světle kognitivní poetiky – že se tento „podstatný vztah“ (srov. i Cullerův pojem spojený s výše uvedenou tezí *the rule of significance*) promítne ve šťastných chvílích i do recepce, resp. prožitku čtenáře. Že s naším vnitřním světem při četbě rezonuje (jak je tato rezonance možná, o tom viz dále), že ji vnímáme jako poukaz k zásadní, nové zkušenosti. Možná to znamená, že se tu realizuje (resp. lze jejím prostřednictvím prožít) ono „předkategorieální bytí“, o němž se zmiňuje Freemanová (viz dále). Tedy to, co jest autenticky, ještě před naší racionální aktivitou, předtím, než začneme konvenčně a lidsky kategorizovat a konceptualizovat.

3. Kognitivní věda: mysl a mozek, zrcadlové neurony a neurokognitivní poetika

Kognitivní poetika bývá mnohdy vykládána ve vztahu k poznatkům kognitivní vědy (či v plurálu kognitivních věd), tedy komplexu disciplín věnujících se zkoumání mysli, a to už od 60. let minulého století, kdy začala do euroamerického kulturního prostoru vstupovat – jako konkurence lidské mysli – umělá inteligence. Vznik a působení uměleckých textů (obecně i se zaměřením na konkrétní díla a jejich strukturu) se v tomto kontextu vysvětluje především na základě poznatků kognitivní psychologie či neurobiologie (třeba fungováním zrcadlových neuronů, viz dále). Literární vědci se pak pouštějí do studia literárních textů, resp. jejich recepce, (i) empirickými metodami (srov. Jacobs, 2015; Kuzmíková, 2022).¹⁴

Podle neurologů lze lidský mozek chápat jako „stroj na kauzalitu“ a také jako stroj na symetrii, konsonanci, harmonii, slast a pravidelnost (Höschl – Španiel, 2009). Vnímání opozic (symetrie – asymetrie, harmonie – disharmonie apod.), jejichž jeden člen je u živočichů přirozeně preferován (např. při snaze najít bezpečí či při hledání partnera), se zřejmě stalo prazákladem lidského prožitku

¹³ *Vzali mu život / A vycpavač / Ten vzal mu také smrt // Už nikdy nebude hořeti ve větru // A piši-li svou báseň / vycpávám-li neznámého ptáka – (závěr básně, tamtéž).*

¹⁴ Pokusy o propojení přírodních věd s humanitními, případně experimentálních výzkumů s fenomenologickou reflexí se dnes v transdisciplinarity kognitivní vědy leckdy realizují v mnoha modifikacích a oborech (srov. Krámský, 2009). Patří k nim i snaha vysvětlit provázanost „mozku“ a „mysli“, resp. převést je na společného jmenovatele, a to i ve vztahu k umění.

krásky¹⁵ a stálo u vzniku umění. Přirozená tendence vnímat podobnost a potřeba napodobovat, odrážet, resp. zrcadlit, která způsobuje prožitky libosti, je dána fungováním zrcadlových neuronů. Jejich objev vysvětluje četné kognitivní i sociální procesy, jako je poznávání, učení, empatie, schopnost predikce, ale i osvojování jazyka, potřeba hry a produkce i recepce umění. K těmto skutečnostem, resp. šíře k tzv. neurobiologické hypotéze rozvoje umění, se vztahuje i teorie o „sociálním mozku“ a vzniku umění jako sociálního faktu (Höschl – Španiel, 2009). Podobně jako komunikace (a užívání jazyka v nejširším smyslu) jsou i hra a umění zřejmě pokročilejší formou tzv. groomingu, („opečovávání“, posilování sociálních kontaktů); „evoluční stabilita (...) tak důležitého sociálního groomingu je zřejmě zajištěna mechanismy libosti (prožitky krásy, slasti, radosti), kterými je opatřen“ (tamtéž).¹⁶

V tendenci nacházet libost v opakování či variantním replikování v nejširším smyslu (ať už jde o elementy či celé struktury, o prostředky zvukové, gramatické či sémantické) má kořeny i vytváření a četba poezie, resp. potřeba zapojovat se do estetické komunikace.¹⁷ S ní souvisí jak libost (či třeba záměrně provokovaná nelibost) vznikající působením eufonie či kakofonie, veršového rytmu či intonace, rýmu i dalších prostředků zvukových, resp. zvukově motorických, tak recepční efekty, které se generují souběžně v polohách dalších, spojených – vedle (nesnadno verbalizovatelného) „působení“ – silněji s významovou strukturací textu a jeho smyslem (uchopitelnějším v reflexi, intelektualizovanějším a lépe formulovatelným). Obojí – „působení“ i „smysl“ – se ovšem prolíná a je nerozlučně spojeno.¹⁸

Pokud slyšíme recitovat známé verše v mateřském jazyce – Němec Goetha, Angličan Shakespeara, Rus Puškina (srov. Jacobs, 2015), Čech třeba Máchův Máj – prožíváme zvláštní libost. V mozku se aktivují určité struktury signalizující estetický zážitek – a to je na základě neurokognitivních metod empiricky prokazatelné, tj. měřitelné a zobrazitelné, jak ukazuje Arthur Jacobs. Mluví při

¹⁵ „Vnímání krásy je zřejmě podmíněno symetrií s přídavkem asymetrie, rytmu s trochou dysrytmie a harmonie s trochou disharmonie. Symetrie je v přírodě symbolem krásy, harmonie a korelátém dobrého zdraví“ (tamtéž).

¹⁶ Umění, hra a jiné zdánlivě neúčinné činnosti (jako třeba „drby“) systém zrcadlových neuronů aktivují, trénují a „mají zásadní evoluční význam pro rozvoj schopnosti vcítit se do druhého a předpovědět jeho chování, rozpoznávat emoce druhých (...) a v neposlední řadě nahlédnout sám sebe (sebereflexe).“

¹⁷ Jde o takovou komunikaci, která je založena na *zážitkovosti* a *ikoničnosti* – jak tyto principy nazývá František Miko už v 70. letech minulého století (srov. Miko, 1973), ne samozřejmě tehdy ještě v souvislosti se zrcadlovými neurony, ale v zásadě v intencích kognitivní lingvistiky a poetiky. (O poetické ikoničnosti srov. dále.)

¹⁸ Karel Hausenblas mluví o „smyslu“ jako komplexní a vrcholné sémantické, resp. komunikační kvalitě textu, ale dodává i to, že ne vždy (a ne nutně) je to (jen) on, co se v textu podstatně realizuje. Je tu i to, čemu říká „působení“ a co lze přirovnat k zážitku spojenému s tancem, hudbou apod. (Hausenblas, 1996, s. 136).

tom o „neurokognitivní poetice“ (2015), specifické odnoži kognitivní poetiky v tradičnějším pojetí, o níž bude řeč dále.

4. Od kognitivní lingvistiky ke kognitivní poetice – od konvenčního ke kreativnímu

Jindy se kognitivní poetika odvozuje spíše od kognitivní lingvistiky (aniž by se ovšem zpochybňovaly neurologické aspekty kognice a jejich výzkum).¹⁹ Spojována bývá především (ale jistě nejen) se jmény Georgea Lakoffa, Marka Johnsona či Marka Turnera. Podle ní je naše jazyková kompetence pevně spojena s kognitivními procesy; svět uchopujeme prostřednictvím konceptualizace a ta se realizuje hlavně v jazyce. V našem poznávání skutečnosti hrají velkou roli – spolu s tělesným základem myšlení (*embodiment*) – zejm. pojmové metafory („kterými žijeme“), představová schémata (*image schemas*) apod., a celá lidská mysl je vykládána jako „literární“.²⁰ Zatímco se však „klasická“ kognitivní lingvistika zajímá o metafory, pojmová schémata, příběhy a paraboly (a ovšem i stereotypy, významové extenze a konotace) především v jejich základní, typické, konvencionalizované podobě, pak při zkoumání uměleckých textů, či chceme-li v perspektivě kognitivní poetiky, přicházejí ke slovu kreativní konceptualizace v nejširším smyslu slova. V umění dochází mj. ke „kreativnímu užití konvenční metafory“ (o některých typech takového zacházení s metaforami, tj. o jejich extenzích, kombinacích, problematizacích aj., srov. Lakoff – Turner, 1989, Vaňková, 2005). Podobně bychom mohli mluvit i o dalších kognitivních mechanismech, které se uplatňují v našem myšlení „běžném“ i „poetickém“: o specifických způsobech kategorizace či o převrácení stereotypů, které odhaluje rozpornost, nejednoznačnost či paradoxnost světa a narušuje konvenční konceptualizace reality.

5. Kognitivní stylistika: mezi lingvistikou, literární vědou a kognitivní vědou

Pokud jde o další východiska či inspirační zdroje kognitivní poetiky, připomeňme její (v jistých kontextech) alternativní název kognitivní stylistika. V předmluvě ke knize *Cognitive Stylistics. Language and cognition in text analysis* píšou její editoři Elena Semino a Jonathan Culpeper, že zkoumaná disciplína bývá nazývána tak i onak (je to ostatně patrné i v titulech jednotlivých kapitol knihy). Oni sami se k titulní variantě „stylistika“ přiklánějí ve snaze

¹⁹ Kognitivní lingvistikou zde máme na mysli přístup k jazyku chápaný, stručně řečeno, v jeho lakoffovsko-johnsonovské či turnerovské poloze – o trojím přístupu ke kognitivní lingvistice, jak se může jevit v našem českém kontextu, srov. Vaňková, 2009.

²⁰ Odkazujeme aspoň na dvě z nejznámějších prací americké kognitivní lingvistiky, které vyšly i česky (Lakoff – Johnson, 2002, Turner, 2005). Kromě toho by bylo jistě třeba připomenout i další a nezapomenout ani na ty ze slovanského kontextu, hlavně z Polska, orientované na studium významu prostřednictvím konotací (viz dále).

zdůraznit sepětí tohoto přístupu (jak uvádějí) s moderní angloamerickou stylistikou, inspirovanou do značné míry Janem Mukařovským (připomínají tu hlavně jeho teorii aktualizace, ozvláštnění, *foregrounding*) a vůbec evropským strukturalismem a ruským formalismem. Už jejich představitelům totiž šlo v zásadě – řečeno dnešní terminologií – o zkoumání kognitivních účinků určitých jazykových „voleb a vzorců“, resp. výběru a kombinací jazykových prostředků (*linguistics choices and patterns*). Za podobně inspirativní východisko editoři označují (a se stylistikou spojují) i pozdější recepčně založené literární teorie (srov. dále). Celý směr kognitivní stylistiky (resp. poetiky) charakterizují jako disciplínu na rozhraní „mezi lingvistikou, literární vědou a kognitivní vědou“ a označují jako „starý i nový zároveň“ (srov. Semino – Culpeper, 2002, X–XVI). Starý proto, že je soustředěn (řeklo by se málo objevně) na vnitřní ustrojení textu, na tradiční detailní stylistickou analýzu, vedenou s ohledem na to, jak určitým způsobem konstruovaný text funguje v recepci, jak působí.²¹ Novost spočívá snad jen ve vědomějším studiu vztahu mezi použitými prostředky a jejich kognitivními efekty.²²

6. Rámec kognitivní literární vědy: „od recepce ke kognici“

Podle Margaret Freemanové je kognitivní poetika podobná bohu Janusovi, který má dvě tváře, hledící do dvou směrů: jedna do textu (jako specifické struktury) a druhá do mysli recipienta – v níž tato struktura vyvolává určité efekty (Freeman, 2007 b). Doplňme, že se jedna z tváří dívá jistě zároveň i do mysli toho, kdo text vytvořil a tyto efekty tak či onak předjal. Text vzniká a působí v závislosti na literární kompetenci člověka a ta je součástí lidské kognitivní výbavy (včetně kompetence jazykové).

Roman Mikuláš podřazuje kognitivní poetiku kognitivní literární vědě a tu charakterizuje jako „interdisciplinárně štruktúrovaný prístup teoreticky a metodologicky sa orientujúci hlavne na výskum vzniku a pôsobenia literárnych textov, ich elementov a štruktúr z aspektu kognitívnych procesov a stavov, vnímania a myslenia“ (Mikuláš, 2017, s. 323). Jak píše dále, o přínosu tohoto směru je třeba uvažovat v kontextu literárněvědné tradice, tedy v souvislosti s hermeneutikou, fenomenologií, strukturalismem, konstruktivismem a dalšími přístupy, zejména s těmi orientovanými na recepční estetiku (a které chápou

²¹ Nelze tu z našeho českého kontextu nevzpomenout na řadu předchůdců takovýchto přístupů, kteří svými brilantními analýzami a interpretacemi uměleckých textů reprezentovali lingvoliterární bádání ještě po Janu Mukařovském (a Romanu Jakobsonovi) a netematizovaně, ale velmi výrazně se přitom dotýkali i kognitivních aspektů jazyka a literatury: Karel Hausenblas, Miroslav Červenka, Milan Jankovič, Zdeněk Kožmín, Alexandr Stich, ze Slovenska pak František Miko a další.

²² Fakt, že má (umělecký) text na čtenáře ty nebo jiné účinky, se dnes ovšem potvrzuje i výzkumy neurofyziologickými. Srov. pojem neurokognitivní poetika, vztahující se k metodám zkoumání neuronálních a kognitivně-afektivních aspektů literární recepce (Jacobs, 2015) – viz výše.

literaturu jako komunikační proces). Zajedno s dalšími badateli (viz výše i níže) míní, že to, co je v kognitivní literární vědě jiné či nové, jsou způsoby argumentace, resp. „snaha konzekventne integrovat’ poznanie pridružených disciplín do argumentačných štruktúr“ (s. 323). Hlavní hypotézou je (opět), že zkoumané estetické formy (umělecké texty) odrážejí způsoby fungování mozku, a jsou tak predisponovány k tomu, aby v něm „kognitivně rezonovaly“ (tamtéž).

Jiří Trávníček v doslovu k českému překladu Turnerovy *Literární myslí* podobně zasazuje kognitivismus (a kognitivní literární vědu) do historického rámce. Za cenné pokládá hlavně styčné body kognitivismu s hermeneutikou²³ a pohled na kognitivní lingvistiku jako na sadu nástrojů vhodných ke konkrétnímu odkrytí povahy našeho předporozumění světa. Jde totiž o tytéž kognitivní schopnosti (a schémata), jimiž jsme vybaveni jako recipienti literatury. Tudy vedou i nápadné spojnice mezi kognitivní literární vědou a recepční estetikou, jak už o tom byla řeč. Trávníček navíc připomíná, že kognitivismus je vlastně pokračováním pohybu literární vědy od zájmu o autora přes strukturalistické soustředění na sám text až ke zkoumání recepce a recipienta. V kognitivismu vede pak cesta ještě dál, k předpokladům samé recepce, které jsou dány v kognici (včetně kognice – a kompetence – jazykové).

7. Báseň jako ikona reality: poetická ikonicita a prožitek

Poezie má vnímateli zprostředkovat specifický zážitek fenomenologické podstaty světa, píše Margaret Freemanová, přivést ho ke zkušenosti „předkategorialního bytí“, resp. mu ve „viditelném“ (které je všudypřítomnou součástí viditelných věcí) umožnit zakusit „neviditelné“, jak píše Merleau-Ponty (Freeman, 2007b). Co to znamená – a jak se to děje?

Freemanová v tomto směru mluví o poetické ikonicitě: umělec zprostředkovává textem zdání toho, co může člověk vnímat a prožívat v reálném, resp. fenomenologicky zakoušeném světě.²⁴ Báseň tak chápe jako ikonu reality, či přesněji „ikonu prožitku reality“ (tamtéž).

Díky neurokognitivním mechanismům, zejm., jak o tom byla řeč, aktivitě zrcadlových neuronů, je nám umožněno rekonstruovat a vnímat situace napsané

²³ Samozřejmě je potřeba připomenout i jiné kontexty, vedle hermeneutiky také fenomenologii (srov. Freemanová, 2007a, b aj.). Podrobnější výklady ke vztahu „fenomenologie, kognitivní lingvistiky a poezie“ Vaňková (2013).

²⁴ Ikonicita se v sémiotice a lingvistice chápe, zhruba řečeno, jako vztah podobnosti mezi označujícím a označovaným. Ikonem či ikonou se v návaznosti na Charlese Peirce rozumí „znak, jehož vztah k předmětu je založen na podobnosti. Ikonickým znakem kočky je např. její odlitek, socha, model, fotografie, rytina, obraz, piktogram, v jaz. jsou takovým ikonem právě onomatopoeia jako mňau imitující „mňoukání“, kde je zřetelná podobnost mezi znakem a předmětem, resp. zvukem, který vydává. Vedle obrazových ikonů (*image icons*) se za ikony považují i diagramy (*iconic diagram*), v nichž se zrcadlí vztah mezi referenty, např. mapa jako ikonický diagram města, růstový diagram odrážející proměny velikosti jedince“ (Nekula, 2017).

a čtené – jejichž ontologie vychází z poetické ikonicity –, jako bychom je reálně žili. Ožívají v nás při tom vlastní zkušenosti, zřejmě včetně těch polovědomých a podvědomých, a spolu s nimi i kulturní paměť celého společenství, s níž jazyk a kulturní tradici sdílíme.

8. Kognitivní sémantika a studium poezie – inspirace z Lublinu

Konečně je třeba aspoň zmínit kognitivněsémantické studium uměleckých textů, které má východisko, lze-li to tak říci, „nejlingvističtější“: přichází z kognitivně zaměřené lexikální sémantiky známé z lublinské školy (srov. Pajdzińska – Tokarski, 2010; Tokarski, 2004, 2014; Filar 2014). Vychází primárně od „slov“ a zkoumá jejich význam především s ohledem na konotace – zejm. na tzv. slabé konotace, tj. takové, které nelze interpretovat na základě systémových dat. Fakt jejich potenciální existence potvrzují právě kreativní, resp. umělecké texty, poezie. Zároveň, jak už bylo řečeno, lze konotace chápat jako základ „textových narací“, srov.: „V sémantické struktuře slova je zakódována schopnost iniciovat textovou naraci, podobně jako je v mateřských buňkách „zapsána“ schopnost přetvořit se v konkrétní fragment živého organismu“ (Tokarski 2014, překlad I. V.).

Tento přístup je užitečný s ohledem na studium významových struktur jazyka, hlavně co do jejich krajních, ne zcela fixovaných, ale potenciálně přítomných sémantických poloh. Ptát se lze například – z hlediska lexikální sémantiky –, co všechno může znamenat adjektivum *bílý* a jeho deriváty, jinak řečeno jaké „příběhy o bílé“ jsou v jazyce ukotveny, a/nebo zároveň – z hlediska interpretace poezie – jak se mohou podílet na poetické ikonicitě a metaforicitě v konkrétním textu či v básnických textech daného jazyka vůbec.

V hesle PSJČ má adj. *bílý* v jednom okrajovém významu (označeném kvalifikátorem „básnický“) tuto významovou charakteristiku: ‚nevinný, ctnostný, čistý, cudný‘, opatřenou těmito doklady z české beletrie počátku 20. století: *Když Bogdan domluvil ta slova, s tělem bílá loučila se duše.* Hol. *Zůstavila v mé duši stopy tvoje mysl bílá.* Svob. *My jakožto lid chudší máme jen jedinou morálku na všední den i na svátek, bílou tak jako ona ovčička, o které mluvil prorok v Písmě.* Havl. *Vlk vášně vkrad se ku posledu v stádce bílých jindy myšlenek.* Heyd. (PSJČ). Doklady poukazují k pozitivním vlastnostem člověka ve smyslu etickém, lze však říci, že se bílá barva vztahuje i obecněji k vnitřnímu životu člověka – alespoň v moderní poezii. Je-li jako bílá v českém obrazu světa spatřována duše, je pochopitelné i její spojování se studem, lítostí, smutkem, bolestí, pocitem viny apod., resp. s intenzivním prožitkem lidství, jak se s tím setkáváme např. v poezii Jana Skácela. Tam nacházíme nejen spojení adj. *bílý* s abstrakty z oblasti vnitřních prožitků (*bílý cit, stud; bílá žízeň*) či z významového okruhu času (*čas je bílý jako vlasy; bílá chvíle*). Bílá se však u Skácela objevuje také souvztažně se slepotou a hluchotou, s tichem, se smrtí, nebytím, „ničím“, „vynechaností“. To může, zdá se, poukazovat k významové poloze bílé barvy, již snad nelze jednoznačně a přímočaře doložit v jazykovém systému češtiny, ale která je s bělostí v povědomí uživatelů jazyka spojena. Vedle bělosti kvantitativní (spjaté se světlem a světlostí) a kvalitativní (kde je prototypem sníh) tak snad lze uvažovat o třetím sémantickém profilu – v poloze bezbarvosti či nebarevnosti, s významovými extenzemi vztaženými k tichu, slepotě, hluchotě, němotě a obecně k neexistenci, k pojmu NIC,

k negaci. Ta ale může být paradoxně ztotožněna s vystupňováním lidského prožitku bytí, resp. s jiným modelem bytí, podle Skácela s *jinou stranou ticha* (Vaňková 2013, 2017).

Lze říci, že z tohoto přístupu může těžit jak (kognitivní) lingvistika, tak (kognitivní) poetika: cíleně se tu totiž zkoumá evokační síla slov a významová potencialita jazyka vůbec.

9. Závěrem

Ukazuje se, že východisek či rámců kognitivní poetiky je několikero, jsou ovšem vzájemně komplementární a je třeba o nich uvažovat nejspíše jako o profilech, fasetách či aspektech jednoho komplexněji (a hodně široce) chápaného přístupu. V něm můžeme rozlišit – zhruba řečeno – polohu **neurokognitivní** (s východiskem ve výzkumech neurofyziologických předpokladů člověka, v tom, jak biologicky dané struktury jeho mozku a neuronových sítí podmiňují jeho kognitivně-jazykovou kreativitu, uplatňující se při produkci a recepci poezie), **kognitivnělingvistickou** (s východiskem ve výzkumech kognitivní lingvistiky, které – nikoli v rozporu s výzkumy výše uvedenými – cílí na uplatnění mechanismů a strategií, jako je metafora či parabolické promítání jedněch příběhů do jiných, s ohledem na konvenční a zároveň kreativní polohu těchto procesů), a konečně „**kognitivně-literárněteoretickou**“ – s přesahem fenomenologicko-hermeneutickým a se zaměřením na recepci uměleckých textů vzhledem k efektům kognitivně-jazykových struktur v nich přítomných, často s akcentací tzv. poetické ikoncity. V našem kontextu může být zajímavé, že pojmenování *kognitivní poetika* někdy alternuje s *kognitivní stylistikou* a že se v tomto směru mezi inspirátory kognitivněpoetických přístupů připomíná mj. i pražská škola, jmenovitě Jan Mukařovský. Konečně bylo připomenuto i lublinské východisko **kognitivněsémantické**, které svou orientací na studium konotací v uměleckých textech obohacuje jak lingvistiku, tak poetiku; i zde se v posledních letech – podobně (*mutatis mutandis*) jako např. u Turnera – akcentuje příběhovost konotací. Lexikální význam v poetických textech je tu navíc spatřován ve vazbě na jazykový obraz světa a s ohledem na napětí, které se utváří mezi jeho polohou konvenční a kreativní.

Prameny

ASSČ: *Akademický slovník současné češtiny* [online] (2017–2022). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Cit. 05. 12. 2022. <<https://slovníkcestiny.cz>>.
Cooperová, J. C. (1999): *Encyklopedie tradičních symbolů*. Praha: Mladá fronta.
ČNK: Křen, M. – Bartoň, T. – Cvrček, V. – Hnátková, M. – Jelínek, T. – Koček, J. – Novotná, R. – Petkevič, V. – Procházka, P. – Schmiedtová, V. –

- Skoumalová, H.: *SYN2010: žánrově vyvážený korpus psané češtiny*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2010. <<http://www.korpus.cz>>.
- Holub, M. (1961): *Jdi a otevři dveře*. Praha: Mladá fronta.
- Kainar, J. (2007): *Básně*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- SSJČ: *Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971)*. Praha: Academia.
- PSJČ: *Příruční slovník jazyka českého (1935–1957)*. Praha: Československá akademie věd.
- Rejzek, J. (2001): *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda.

Literatura

- Filar, D. (2014): Teoria narracyjności w semantyce: „wielkie” i „małe” narracje językowe a językowy obraz świata. In: A. Piasecka – I. Blumental (eds.), *W kręgu zagadnień semantyki i stylistyki tekstu*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 35–46.
- Freeman, M. H. (2007a): Poetic Iconicity. In: W. Chłopicki – A. Pawelec – A. Pokojka (eds.), *Cognition in Language. Volume in Honour of Professor Elżbieta Tabakowska*. Krakov: Tertium, s. 472–501. <<https://bit.ly/3uS1f9e>> (cit. 15. 5. 2022).
- Freeman, M. H. (2007b): The Fall of the Wall Between Literary Studies and Linguistics: Cognitive Poetics. In: G. Kristiansen – M. Achard – R. Dirven – F. Ruiz de Mendoza (eds.), *Applications of Cognitive Linguistics: Foundations and Fields of Application*. Berlin: Mouton de Gruyter, s. 403–428. <<https://bit.ly/3uQH9MM>> (cit. 15. 5. 2022).
- Hausenblas, K. (1996): *Od tvaru k smyslu textu. Stylistické reflexe a interpretace*. Praha: Univerzita Karlova.
- Höschl, C. – Španiel, F. (2009): Umění a (neuro)věda. In: D. Krámský (ed.), *Kognitivní věda dnes a zítra*. Plzeň: Bor, s. 113–125.
- Jacobs, A. M. (2015): Neurocognitive poetics: methods and models for investigating the neuronal and cognitive-affective bases of literature reception. *Frontiers in Human Neuroscience*. <<https://bit.ly/3uUToaU>> (cit. 15. 5. 2022).
- Kuzmíková, J. (2021): *Kognitivna literárna veda. Analýzy, experimenty, teória*. Bratislava: VEDA, 2021.
- Lakoff, G. – Johnson, M. (2002): *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host.
- Lakoff, G. - Turner, M. (1987): *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago – London.
- Miko, F. (1973): *Od epiky k lyrike: stylistické prierezy literaturou*. Bratislava: Tatran.
- Mikuláš, R. (2017): Kognitivna literárna veda. In: R. Mikuláš a kol., *Podoby literárnej vedy. Teórie – metódy – smery*. Bratislava: Veda, s. 323–339.
- Mukařovský, J. (1985): *O motorickém dění v poezii*. Praha: Odeon.

- Nekula, M. (2017): ZNAK. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. <<https://bit.ly/3FPceXs>> (cit. 2. 12. 2022).
- Nikolajevová, M. (2018): „A měla jsi také pocit, jako bys lidi nenáviděla?“ Emocionální gramotnost zprostředkovaná literaturou. In: J. Segi Lukavská (ed.), *Dítěti vsťříc. Teorie literatury pro děti a mládež*. Brno: Host, s. 137–155.
- Pajdzińska, A. – Tokarski, R. (2010): Jazykový obraz světa a kreativní text. *SaS*, 71, s. 288–297.
- Semino, E. – Culpeper, J. (2002): *Cognitive Stylistics. Language and cognition in text analysis*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Stockwell, P. (2002): *Cognitive Poetics: An introduction*. London: Routledge.
- Tokarczuková, O. (2022): Prst v soli aneb Krátký příběh mého čtení. In: *Vnímavý vypravěč*. Brno: Host, s. 93–112.
- Tokarski R. (2004): *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*. Lublin: UMCS.
- Tokarski R. (2014): Semantyka, onomazjologia i narracje o świcie. In: D. Filar – D. Piekarczyk (eds.), *Narracyjność języka i kultury*. Lublin: UMCS, s. 117–128.
- Tsur, R. (2003): Aspects of Cognitive Poetics. <<https://bit.ly/3VZTme3>> (cit. 15. 5. 2022).
- Turner, M. (2005): *Literární mysl. O původu myšlení a jazyka*. Brno: Host.
- Vaňková, I. (2009): Kognitivní lingvistika v kulturních souvislostech. In: D. Krámský (ed.), *Kognitivní věda dnes a zítra*. Plzeň: Bor, s. 243–256.
- Vaňková, I. (2010): Slovo v poezii. Inspirace kognitivnělingvistické. In: Fedrová, S. (ed.), *Česká literatura – rozhraní a okraje. IV. kongres světové literárněvědné bohemistiky: Jiná česká literatura (?)*. Praha: Akropolis, s. 425–437.
- Vaňková, I. (2013): What words tell us: Phenomenology, cognitive ethnolinguistics, and poetry. In: A. Głaz – D. Danaher – P. Łozowski (eds.), *The Linguistic Worldview. Ethnolinguistics, Cognition, and Culture*. London: Versita, s. 77–91.
- Vaňková, I. (2014): Lingvista a poezie. Poznámky nejen ke studiu konotací. *Jazykové akuality* 51 (3–4), s. 106–118. <<https://bit.ly/3WkXUev>>.
- Vaňková, I. (2017): Majitelé vlastní bělosti. Příběhy o bílé v poezii Jana Skácela. In: D. Filar – P. Krzyżanowski (eds.), *Barwy słów. Studia lingwistyczno-kulturowe*. Lublin: UMCS, s. 827–845.

Válka na talíři. O názvech jídel reagujících na rusko-ukrajinskou válku¹

Žaneta Dvořáková

oddělení onomastiky
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
z.dvorakova@ujc.cas.cz

Abstract: War on the plate. About names of food reflecting the Russian-Ukrainian war

In the time of the Russian-Ukrainian war, we can see de-Russification even in the field of names of food and drinks, i.e. the removal of the adjective “Russian” from these names, its replacement either with the adjective “Ukrainian” (e.g. cocktail *White Russian* > *White Ukrainian*) or with another without a geographical reference (e.g. *Russian Egg* > *Picnic Egg*), or its complete release (e.g. *Russian Torn Cake* > *Torn Cake*). There are also new products with new names that pay tribute to Ukraine and its president (e.g. *Vodka Zelenskyj*), or are negatively defined towards the Russian president (e.g. cocktail *F*ck Putin*). The main function of these names is commemoration as well as advertisement.

Key words: onomastics, chrematonyms, names of food and drinks

1. Úvod

Rusko-ukrajinská válka, která začala invazí Ruské federace na Ukrajinu 24. 2. 2022, měla mimo jiné za následek velké změny v oblasti vlastních jmen, zvl. urbanonym. Jsme svědky horečného přejmenování na Ukrajině, která se zbavuje všech místních názvů spojených jakkoli s Ruskem, ale i změn v jazykové krajině dalších států, které vyjadřují svou solidaritu s napadenou zemí též přejmenováním svých ulic. Válečný konflikt však zasáhl poněkud překvapivě i do oblasti, kde bychom to asi příliš nečekali, odráží se totiž i v názvech pokrmů a nápojů.²

Náš příspěvek se zaměří na dvě tendence, které jsme vypočetovali, totiž na přejmenování a derusifikaci stávajících názvů a na vytváření názvů nových pro

¹ Studie vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

² Vedle názvů pokrmů a nápojů, kterým se budeme v tomto článku věnovat, nacházíme i další chrematonyma ovlivněná současnými válečnými událostmi, např. v Holandsku vypěstovali nový druh tulipánů, které mají barvu ukrajinské vlajky, jsou napůl modré a napůl žluté, a nazvali je honorifikačně *Tulipa Ukraine* (The Odessa Journal, 20. 4. 2022) apod.

nové výrobky. Vycházet budeme ze zpráv, které se objevily v domácím i zahraničním tisku, a to od února do září 2022, tedy v prvním půlroce válečného konfliktu.

2. Přejmenování stávajících výrobků

Pozornost u nás vzbudilo již 2. 3. 2022 prohlášení společnosti Bidfood, která vlastní i značku Prima zmrzlina, že změní obal s názvem *Ruská zmrzlina*.³ Ten měl být v první fázi přelepen samolepkou „Podporujeme Ukrajinu“, v další fázi mělo být jméno změněno na *Ukrajinská zmrzlina*. „Touto změnou chceme vyjádřit solidaritu s Ukrajinou a s jejími obyvateli. Cítíme morální povinnost vymezit se alespoň touto formou proti agresivnímu a nespravedlivému počínání představitelů Ruska a dát jasnou zprávu lidem z Ukrajiny žijícím v České republice či na Slovensku, že na ně myslíme a podporujeme je,“ znělo ve zdůvodnění tohoto kroku (Jančarová, 2. 3. 2022). Stejně tak se např. v restauracích a obchodech v Polsku měnili *pierogi ruskie* na *pierogi ukraińskie* (Miastowska, 14. 4. 2022; Bělohávková, 2. 4. 2022).⁴ V USA přestali v některých barech míchat koktejly *White Russian* a *Black Russian* a nahradili je *White Ukrainian* a *Black Ukrainian* (Heil, 2. 3. 2022).⁵ Vidíme, že v těchto případech došlo pouze k mechanické výměně jednoho detoponymického adjektiva v názvu výrobku za jiné (ruský > ukrajinský). Zmínit můžeme i přejmenování dalšího koktejlu, u nás známého pod jménem *Ruský mezek*, v angličtině se pro něj však používá pojmenování *Moscow mule* („Moskevský mezek“). V některých

³ Tzv. ruská zmrzlina se k nám dříve dovážela ze Sovětského svazu, kde se začala vyrábět ve 30. letech 20. století. V současnosti se však u nás dá koupit především zmrzlina mezi dvěma oplatkami vyráběná u nás, která je „ruská“ již jen podle názvu (wikipedia.org). Jedná se tedy o označení typu zmrzliny, obdobně jako máme např. uherský salám, anglickou slaninu, tureckou kávu, španělské ptáčky apod. „Přívlastkem druhově odlišujícím tu bývá často přídavné jméno zeměpisné, které zde naznačuje vztah k prvnímu místu výroby toho kterého výrobku nebo speciální úpravu nějakého jídla, obvyklou původně v některém městě, kraji apod.“ (Sochová, 1966, s. 81)

⁴ Zde se však jedná o apelativní označení pokrmu, nikoli o vlastní jméno výrobku (chrématonymum). Píšeme jej proto s malým písmenem stejně jako apelativizovaná propria ruská zmrzlina a ruské vejce. V těchto případech se stal značkový název apelativním pojmenováním i pro podobné produkty jiných značek. S velkým písmenem pak píšeme konkrétní název produktu určité firmy, např. *Ruské vejce* od společnosti Ryba Košice, *Ruská zmrzlina* od firmy Prima zmrzlina. Srov. Hladká, 2017; též Šrámek, 1989, s. 15.

⁵ Přívlastek „ruský“ v názvech těchto koktejlů neodkazuje k zemi původu, jako tomu je u ruské zmrzliny, ale byl motivován jednou z ingrediencí, která se v koktejlech používá, totiž vodkou, kterou si s Ruskem tradičně spojujeme (Wordsmith, 30. 4. 2022). Ani koktejl *Moscow Mule* nepochází z Ruska. Začal se míchat v USA ve 40. letech 20. století. I v něm je hlavní přísadou vodka (*Moscow Mule History*, 2022).

amerických barech jej nahradil *Kyiv Mule* („Kyjevský mezek“)⁶ a *Snake Island Mule* („Mezek z Hadího ostrova“)⁷ (Heil, 2. 3. 2022; srov. Havlická, 9. 3. 2022).

Jiný možný přístup k přejmenování pak představuje příklad klasické pochoutky, tzv. ruského vejce.⁸ Slovenský výrobce lahůdek Ryba Košice se kvůli ruské invazi rozhodl změnit název výrobku *Ruské vejce* na *Piknik vejce* (Bělohávková, 2. 4. 2022). Odstranil tedy nežádoucí přívlastek, který nahradil jiným. Nový název zvolil „politicky neutrální“, bez zeměpisné reference.

Další možností je detoponymické adjektivum vynechat bez náhrady. Takto chtěla začít jedna pekárna v jižním Bádensku prodávat na konci února 2022 moučník *Russischer Zupfkuchen* („Ruský trhaný koláč“) pouze jako *Zupfkuchen* a *Russische Zupfschnitte* („Ruské trhané řezy“) jen jako *Zupfschnitte*. V Německu se však na adresu pekárny kvůli tomu snesla velká vlna kritiky zvl. na sociálních sítích, takže od tohoto záměru později raději ustoupila (Schneider, 1. 3. 2022).⁹

Důvody pro tyto změny jsou zřejmé. Na jednu stranu se může jednat o vyjádření solidarity s Ukrajinou, na stranu druhou tu jistě hraje roli to, že se výrobci i prodejci bojí bojkotu zákazníků. Řada států totiž uvalila sankce na dovoz ruského zboží. Firmy proto raději mění názvy svých výrobků, které by mohly jakkoli k Rusku odkazovat. To je i případ vodky *Stoličnaja*. Ta se i přes vlekoucí se spor o značku vyrábí v Lotyšsku, ale lidé si ji povětšinou spojují s Ruskem. Nově se bude prodávat pod zkráceným názvem *Stoli* (ČTK, 12. 3. 2022; Bělohávková, 2. 4. 2022). Jak však ukazuje výše zmíněný příklad z Německa, ne vždy se taková snaha setká u zákazníků s kladnou odezvou. I u nás bylo přejmenování *Ruské zmrzliny* některými kritiky odsuzováno jako projev hysterie,

⁶ Po vypuknutí války se začalo v domácím (např. Gruntová, 6. 5. 2022; ČT24, 5. 4. 2022) i zahraničním (např. Dreyer, 9. 3. 2022) tisku diskutovat o tom, zda používat pro označení hlavního města Ukrajiny exonymum, které bylo některými pociťováno jako z ruštiny vycházející podoba (v angličtině *Kiev*, v češtině *Kyjev*), nebo raději endonymum *Kuïb* (v přepisu do angličtiny *Kyiv*, v češtině *Kyjiv*). V důsledku toho např. v Austrálii přejmenoval řetězec Woolworths oblíbené *Chicken Kiev* na *Chicken Kyiv* („Kyjevské kuře“) (Lang, 10. 3. 2022).

⁷ To je zřejmá narážka na slavnou odpověď ukrajinské hlídky na Zmijím (též Hadím) ostrově ruským vojákům, kteří ji vyzvali, aby se jim vzdala. Záhy začala být tato věta používána jako symbol odporu vůči ruské okupaci. Nalezneme ji i v názvu piva *Fuck of Putin / Иду нахуй!* (viz dále).

⁸ Tzv. ruské vejce se údajně zrodilo v Praze v Automatu Koruna v 50. letech 20. století ze zbytků, které bylo potřeba urychleně zpracovat, aby se nemusely vyhodit. Název *Ruské vejce* pak prý pokrm dostal jen kvůli tomu, aby rychle prošel schvalovacím procesem komunistického ministerstva vnitřního obchodu. Jeho vynálezce Josef Hlíňák tehdy náměstkovi ministerstva Liptovi namluvil, že v Kyjevě [sic!] se tento pokrm už dávno prodává (Berwid-Buquoy, 8. 11. 2010). Podle jiné teorie se však recepty na tzv. ruské vejce objevovaly v kuchařských knihách již před první světovou válkou. Název snad mohl být inspirován slavnými ornamentálními vejci od petrohradského klenotníka Fabergého (Nováková, 22. 11. 2020).

⁹ Tyto dezerty nepocházejí z Ruska. V Rusku je „Ruský trhaný koláč“ známý jako „Německý trhaný koláč“ (Schneider, 1. 3. 2022).

jako laciné gesto nebo jako zneužití válečné situace k vlastním marketingovým účelům.

3. Nové výrobky a nová jména

Válečný konflikt se (možná trochu paradoxně) stal i inspirací pro vznik nových pokrmů a nápojů. Ty jsou velmi často v ukrajinských národních barvách a někdy bývají součástí nabídky na různých charitativních akcích na podporu Ukrajiny. Například ve Varnsdorfu pečou v cukrárně Dlask dvoubarevný žluto-modrý dezert *Слава Україні* („Sláva Ukrajině“). Výtěžek z jeho prodeje jde na účet ukrajinské ambasády (Facebook Café Dlask, 18. 3. 2022; Prague Morning, 25. 4. 2022). V Praze se v březnu 2022 podával žluto-modrý benefiční drink *Zelensky* v café Nona (Facebook Zuzka Schreiberova, 7. 3. 2022). Jméno ukrajinského prezidenta nese i charitativní *Vodka Zelenskyj*, kterou začali vyrábět ve Švýcarsku. Veškerý zisk z ní jde na pomoc Ukrajině (Bělohávková, 16. 4. 2022). Jméno ruského prezidenta pak figuruje v názvu žluto-modrého koktejlu *F*ck Putin*, který nabízí jeden bar v Dallasu (Ryan, 28. 2. 2022), či v dvojjazyčném názvu zvláštní edice piva, kterou uvedl na trh český pivovar Raven jako *Fuck of Putin / Іду нахуї!* (Prague Morning, 28. 5. 2022).

Tato jména považujeme za honorifikační,¹⁰ neboť vzdávají hold Ukrajině a jejímu prezidentovi, popř. se negativně vyjadřují o jeho protivníkovi. Jsou výrazem solidarity a jsou i jasným prohlášením jak ze strany toho, kdo výrobky takto označené prodává, tak i toho, kdo je kupuje. Zároveň plní i funkci reklamní. Tato jména na sebe nepochybně upoutávají pozornost, píše se o nich i v tisku, jejich prostřednictvím se podnik zviditelňuje a získává další zákazníky.¹¹

I na Ukrajině najdeme příklady honorifikačních pojmenování, která reagují na aktuální dění. Například jedna kavárna v Kyjevě pojmenovala croissant *Boris Johnson* poté, co tento britský politik navštívil v době války Ukrajinu a přislíbil jí pomoc (Smith, 7. 6. 2022).

4. Závěr

Výčet výrobků, které jsme tu uvedli, není (a ani nemůže být) úplný, to ani nebylo naším cílem. Chtěli jsme pouze ukázat tendence v pojmenovávání. Chrématonyma, jména výrobků, tvoří velice dynamicky se vyvíjející oblast vlastních jmen, která dokáže velmi rychle reagovat na nové podněty. V souvislosti s rusko-ukrajinskou válkou vidíme odstraňování přívlastku „ruský“ z názvů

¹⁰ K názvům pokrmů na počest slavných osobností v minulosti srov. např. M. Franc (11. 9. 2022).

¹¹ M. Knappová (1992, s. 15) v této souvislosti hovoří též o funkci emocionální a psychologické, podle ní „informace či dojmy získané z pragmatonyma působí na emoce, psychologii zákazníka, upoutávají jej; proto se těchto jmen zároveň užívá k vzbuzení zájmu o koupi takto označeného výrobku“.

pokrmů a nápojů, jeho nahrazování buď přívlastkem „ukrajinský“, nebo jiným bez zeměpisné reference, popř. jeho úplné vypuštění. Vznikají též nové výrobky s novými honorifikačními jmény, která vzdávají hold Ukrajině a jejímu prezidentovi, popř. se negativně vymezují vůči prezidentovi ruskému.

Literatura

- Bělohávková, V. (2. 4. 2022): Jak vejce přišlo o jméno. Názvy potravin spjatých s Ruskem mizí. *idnes.cz*. <<https://bit.ly/3BFc6ap>> (cit. 12. 9. 2022).
- Bělohávková, V. (šifra vebe) (16. 4. 2022): Zelenskyj na etiketě nové vodky. Výtěžek z prodeje poputuje na Ukrajinu. *idnes.cz*. <<https://bit.ly/3Yo2pa9>> (cit. 12. 9. 2022).
- Berwid-Buquoy, J. (8. 11. 2010): Když lidé blbnou aneb roztomilé omyly české kuchyně, *Reflex*. <<https://bit.ly/3PsDEFC>> (cit. 19. 9. 2022).
- ČT24 (5. 4. 2022): Kyjev, nebo Kyjiv? Na Ukrajinu, nebo v Ukrajině? Čeština reaguje na politické změny. <<https://bit.ly/3uTX1y2>> (cit. 12. 9. 2022).
- ČTK (12. 3. 2022): Vodka Stoličnaja se obává bojkotu po ruské invazi, dostane nové jméno. *idnes.cz*. <<https://bit.ly/3hmT8i8>> (cit. 12. 9. 2022).
- Dreyer, B. (9. 3. 2022): Kyiv vs. Kiev, Zelensky vs. Zelenskyy, and the immense meaning of ‘the’. *The Washington Post*. <<https://wapo.st/3WmRATS>> (cit. 12. 9. 2022).
- Facebook Café Dlask* (18. 3. 2022). <<https://bit.ly/3Fthj6h>> (cit. 12. 9. 2022).
- Facebook Zuzka Schreiberova* (7. 3. 2022). <<https://bit.ly/3BD055o>> (cit. 12. 9. 2022).
- Franc, M. (11. 9. 2022): Svědectví ducha doby, Dušenina veleslavínská či bešamelová omáčka Karla IV.: K čemu nás odkazují názvy pokrmů. *Respekt*. <<https://bit.ly/3HEAo8s>> (cit. 12. 9. 2022).
- Gruntová, K. (6. 5. 2022): Kyjev, nebo Kyjiv? Do Ukrajiny, či na Ukrajinu? Konflikt na východě má i svou „jazykovou frontu“. *irozhlas.cz*. <<https://bit.ly/3j84XZK>> (cit. 12. 9. 2022).
- Havlická, K. (šifra kh) (9. 3. 2022): Deputinizace chutného oběda. Svět kvůli válce přejmenoval jídlo, bar i ulice. *idnes.cz*. <<https://bit.ly/3PvPCP5>> (cit. 12. 9. 2022).
- Heil, E. (2. 3. 2022): Bars rename Moscow Mules and pour out Russian vodka to protest the Ukraine invasion. *The Washington Post*. <<https://wapo.st/3YnMskn>> (cit. 12. 9. 2022).
- Hladká, Z. (2017): APELATIVIZACE. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. <<https://bit.ly/3YrAFBG>> (cit. 19. 9. 2022).
- Jančarová, L. D. (2. 3. 2022): Ruskou zmrzlinu už v obchodě nekoupíte. Plně se přejmenuje na Ukrajinskou. *lidovky.cz*. <<https://bit.ly/3FUseaw>> (cit. 12. 9. 2022).

- Knappová, M. (1992): Názvy výrobků z hlediska funkčního a jazykového. *Naše řeč* 75 (3), s. 113–119.
- Lang, R. (10. 3. 2022): Woolworths Changes ‘Offensive’ Name For Aussie Favourite To Chicken Kyiv In Solidarity with Ukraine. <<https://bit.ly/3W3QmNG>> (cit. 12. 9. 2022).
- Miastowska, A. (14. 4. 2022): Nie ma już takiego dania jak pierogi ruskie. Spór o „pierogi ukraińskie“ podzielił internautów. *Na Temat*. <<https://bit.ly/3BAf3t2>> (cit. 12. 9. 2022).
- Moscow Mule History (2022). <<https://bit.ly/3WieEmT>> (cit. 19. 9. 2022).
- Nováková, J. (22. 11. 2020): Ruské vejce se „narodilo“ v bufetu Koruna, *Český rozhlas Region*. <<https://bit.ly/3YrBg6o>> (cit. 19. 9. 2022).
- Prague Morning* (25. 4. 2022): This Czech Confectionery Started to Bake “Glory to Ukraine” Cake, <<https://bit.ly/3V1jRy8>> (cit. 12. 9. 2022).
- Prague Morning* (28. 5. 2022): Czech Brewery Launched New Beer “F*ck Off Putin”. <<https://bit.ly/3YupIiv>> (cit. 12. 9. 2022).
- Ryan, A. (28. 2. 2022): Dallas Bar Selling “F*ck Putin” Shots In Support Of Ukraine. <<https://bit.ly/3BCDPc2>> (cit. 12. 9. 2022).
- Schneider, R. (1. 3. 2022): Aus Solidarität mit Ukraine: Bäckereikette wollte Russischen Zupfkuchen umbenennen. <<https://bit.ly/3UTZNhm>> (cit. 12. 9. 2022).
- Smith, N. (7. 6. 2022): ‘Boris Johnson is not just a prime minister but is also now a croissant’. *Telegraph*. <<https://bit.ly/3HFSEhE>> (cit. 12. 9. 2022).
- Sochová, Z. (1966): K slovo tvorné a stylové charakteristice mluveného jazyka (O jednom typu univerbizovaných pojmenování). *Naše řeč* 49 (2), s. 81–87.
- Šrámek, R. (1989): Chrématonymický objekt. In: R. Šrámek – L. Kuba (eds.), *Chrématonyma z hlediska teorie a praxe. Sborník z 3. celostátního semináře „Onomastika a škola“ Ústí nad Labem 21.–22. 6. 1988*. Brno: Onomastická komise ČSAV.
- The Odessa Journal* (20. 4. 2022): A new variety of tulips with yellow and blue petals has been introduced in the Netherlands. <<https://bit.ly/3FVoKEQ>> (cit. 12. 9. 2022).
- Wikipedia.org*: https://cs.wikipedia.org/wiki/Ruská_zmrzlina (cit. 12. 9. 2022).
- Wordsmith, L. (30. 4. 2022): How the White Russian Got Its Name. <<https://moneyinc.com/white-russian-name/>> (cit. 12. 9. 2022).

Nové publikace

Jasňa Pacovská – Iva Nebeská – Alex Röhrich – Irena Vaňková: *Škola jako místo radosti z přemýšlení o jazyce. Pedagogický pohled na kognitivní a kulturní aspekty jazyka*

Praha: Akropolis, 2021. 272 str.

Jak název napovídá, autoři si kladou za cíl pozvat čtenáře, především učitele a studenty učitelství, k dialogu o škole a o jazyce. K tomuto cíli směřují cestou kognitivně-lingvistického pohledu: ukazují, jak prostřednictvím jazyka poznáváme svět a co všechno o nás lidech jazyk vypovídá. Nejedná se o souhrnnou teoretizující učebnici, ale spíše o studnici podnětů a nápadů, kterým kulturním a jazykovým aspektům je možno se ve škole věnovat. Kognitivní lingvistika v sobě skrývá nejen potenciál pro hlubší porozumění jazyku a jeho fungování v kultuře, ale i pro obohacení hodin – jak název napovídá – o radost z přemýšlení o jazyce. Monografie je psána velmi přístupným stylem a přináší vysvětlení základních konceptů, mohou ji tedy číst všichni bez rozdílu, není určena pouze čtenářům s lingvistickým vzděláním.

První kapitola představuje kognitivní a kulturní přístup k jazyku a poukazuje na jeho výhody při aplikaci do výuky. Kognitivní přístup je prezentován jako smysluplný, zábavný a inspirativní, propojující výuku se skutečným životem; i v této kapitole, v níž se mnozí čtenáři poprvé setkají s kognitivní lingvistikou, jsou nabídnuty konkrétní aktivity proveditelné ve škole.

Druhá kapitola nabízí teoretická východiska a seznamuje čtenáře se základními tématy české kognitivní lingvistiky. Jsou zde vymezeny základní pojmy a témata výzkumu, ale i metodologie oboru a jeho usouvztažení s ostatními lingvistickými přístupy (funkčně strukturní lingvistika, komunikačně pragmatická lingvistika). Kapitulu uzavírají praktické příklady kognitivních definic – jak se chovají určité pojmy (např. voda) v obrazu světa českých mluvčích.

Třetí kapitola je exkurzem do kulturně a antropologicky založené jazykovědy. Zde je prezentován především jazykový obraz světa J. Bartmiňského, což je kulturně specifická interpretace skutečnosti uložená v určitém jazyce; jde o jakýsi souhrn soudů o světě. Nahlédnutím do frazeologie, lexika, ale i gramatických kategorií konkrétního jazyka získáváme informace, co považují jeho uživatelé za důležité, jaké mají hodnoty, co považují za normální a jaké myšlenkové stereotypy do jazyka promítají. Představena je rovněž koncepce primárních a univerzálních sémantických jednotek v pojetí Anny Wierzbické. V jazycích se objevují pojmy, které mají koreláty i v ostatních jazycích, ale zajímavější může být studium kulturních klíčových slov, tedy těch, která jsou právě v daném jazyce zvláště frekventovaná a specificky užívaná. Příkladem českého slova je

např. lexém *pohoda*, implikující klid a tělesné i duševní spočinutí, ale i klidné soukromé štěstí, ceněné v české společnosti.

Čtvrtá kapitola se zabývá stereotypy. Toto téma je pro pedagogy důležité, neboť se stále setkáváme s genderovými a rasovými předsudky. Se stereotypy souvisí pojem asociace – jaké atributy přepisujeme jednotlivým sociálním kategoriím. Sdílení a opakování jsou důležitými udržovacími faktory, které přispívají k tomu, že jsou určité atributy opakovaně spojovány s představiteli konkrétních skupin. Pro jejich označování jsou pak používány i charakteristické prostředky jazykové (hovoří se o nich určitým způsobem). Stereotypy se často vyskytují v mediálním diskurzu, je tedy třeba na ně upozorňovat i v rámci mediální výchovy. Publikace přináší přístupy různých představitelů zabývajících se mediálními studii a přináší opět praktické ukázky k analýze. V kognitivní lingvistice se ovšem operuje spíše s pojmem prototyp, který nenesé hodnotící konotace. Jako prototyp chápeme nejvhodnější příklad pro danou kategorii. Kategorizujeme na ose centrum – periferie; ptáme se, jak dobře reprezentuje daná entita vybranou kategorii. Podstatou prototypu i stereotypu je subjektivní generalizace. Tento fakt je považován za závažný, neboť přepisujeme určité vlastnosti všem příslušníkům kategorie. Autoři upozorňují na fakt, že tuto „ztrátu soudnosti“ mnohdy podporují média, ale i škola a rodina. Poznatky kognitivní lingvistiky tak mohou být důležitým faktorem při rozvíjení kritického myšlení žáků.

Pátá kapitola nabízí pedagogům pohled na jazyk, který je založen na provázanosti jazyka, myšlení a poznávání. Propojuje poznatky z pedagogiky, psychologie, lingvistiky a dalších věd a upozorňuje na stereotypy fungující ve školním prostředí. Velký prostor je věnován osobnosti učitele a hledání ideálního učitele; zde jsou prezentovány výsledky pedagogických výzkumů věnovaných této profesi, např. jak si představují žáci různého věku ideálního učitele. V závěru docházejí autoři k poznání, že učitel musí být především jedinečnou osobností, musí být sám sebou. Zajímavá je výzkumná sonda mapující prožívání radosti ve škole, které je stimulováno především dvěma faktory: kolektivem a očekáváním poznatků. Jedná se tedy o dva typy radosti – radost vztahovou a radost kognitivní. Dobrý učitel je ten, který je schopen oba tyto typy radosti podporovat.

Zvláště je třeba vyzdvihnout, že je publikace doplněna přílohami obsahujícími texty využitelné ve výuce. Vedle výkladu s příklady je zařazena vždy didaktická pasáž *Jak na to*, která přináší návrhy, jak s daným tématem ve škole pracovat.

Velkým kladem publikace je její široký záběr. Představuje většinu základních konceptů, které jsou pro současnou kognitivní lingvistiku relevantní. Takto přehledně zpracovaný výklad různých přístupů zaměřený na čtenáře mimo lingvistickou obec nebyl dosud v české odborné literatuře k dispozici. Cílem publikace není prezentovat nové výsledky výzkumu, ty zde nenajdeme. Novátorským počinem je aplikace dosavadních poznatků do učitelské praxe. Nejedná se o soubor nepropojených aktivit, ale o celou výukovou koncepci

s definovanými cíli a výstupy. Autoři výborně vystihují, v čem může být kognitivní lingvistika žákům prospěšná.

Závěrem lze shrnout, že publikace určitě dobře poslouží učitelům všech vzdělávacích stupňů, kteří chtějí obohatit výuku českého jazyka o poznatky z nových lingvistických disciplín, ale zajímavá může být i pro ostatní čtenáře, kteří si chtějí s jazykem hrát a přemýšlet o něm. Jak podotýkají sami autoři, jazyk nejsou jen slova, ale vždy se za nimi skrývá svět.

Pavla Chejnová
Katedra českého jazyka
Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy
pavla.chejnova@pedf.cuni.cz

František Čermák: *Lexical and Semantic Aspects of Proverbs*

Praha: Karolinum, 2019, 244 s.¹

Publikace *Lexical and Semantic Aspects of Proverbs* je anglicky psaným sborníkem statí o příslovích, jejímž autorem je významný český lingvista František Čermák, který se oblasti frazeologie a idiomatiky věnuje celoživotně. Jeho teoretické výzkumy, shrnuté mj. v monografii *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*,² našly využití také při zpracování lexikografických děl; jedná se především o rozsáhlý *Slovník české frazeologie a idiomatiky*,³ ale i o drobnější práce jako *Základní slovník českých přísloví*,⁴ obsahující české paremiologické minimum.

Většina studií recenzovaného souboru vznikla na základě konferenčních příspěvků zejména díky autorově pravidelné účasti na mezinárodní konferenci *Interdisciplinary Colloquium on Proverbs. Colóquio Interdisciplinar sobre Proverbios* konané v Portugalsku. Texty byly zpravidla publikovány již dříve, a to v rozmezí dvaceti let (1998–2018), nejčastěji ve sbornících ACTAS ICP

¹ Tato recenze vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

² Čermák, F. (2007): *Frazeologie a idiomatika česká a obecná. Czech and General Phraseology*. Praha: Karolinum.

³ Čermák, F. – Hronek, J. – Machač, J. (2009): *Slovník české frazeologie a idiomatiky 1, Přirovnání*. Praha: Leda; Čermák, F. – Hronek, J. – Machač, J. (2009): *Slovník české frazeologie a idiomatiky 2, Výrazy neslovesné*. Praha: Leda; Čermák, F. – Hronek, J. – Machač, J. (2009): *Slovník české frazeologie a idiomatiky 3, Výrazy slovesné*. Praha: Leda; Čermák, F. (2009): *Slovník české frazeologie a idiomatiky 4, Výrazy větné*. Praha: Leda; Čermák, F. – Holub, J. (2016): *Slovník české frazeologie a idiomatiky 5, Onomaziologický slovník*. Voznice: Leda.

⁴ Čermák, F. (2013): *Základní slovník českých přísloví*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

a v publikaci *Proverbs: Their Lexical and Semantic Features*;⁵ informace o prvním vydání je uvedena na začátku každé studie. Autor své práce nyní předkládá jako celek ve snaze zpřístupnit je mezinárodní odborné veřejnosti, protože dosud byly dostupné jen obtížně (s. 7).

Kniha je rozdělena do čtyř tematických částí (A–D). V oddílu A – *Aspects of Proverbs: Lexical, Semantic and Pragmatic* – se autor zabývá především rolí jazykových korpusů v moderním lingvistickém zkoumání přísloví, otázkou paremiologického minima a hledáním přílehlavého metajazyka k popisu významu přísloví. V prvním textu, *Lexical Foundations of Proverbs: Based on Data from English, German, French and Czech*, zkoumá česká, anglická, německá a francouzská přísloví z hlediska jejich lexikálního složení. Analýza více než dvou tisíc přísloví čerpaných z *Wikislovníku* a *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* ukázala, že jejich centrálním, nejfrekventovanějším společným komponentem je lexém *pes*, následován dalšími sedmi klíčovými slovy – *pták, kočka, zlato, ruka, kuň, kámen, voda*.

Lexikální složení přísloví je zkoumáno i v následující studii, *Lexicon and Proverbs: Basics and Foundation (Lexical Origin of Proverbs)*, ovšem tentokrát jde o paremie z celého světa. Jako zdroj dat k nalezení „základních stavebních kamenů“ (s. 25) světových přísloví byla využita sbírka *The Routledge Book of World Proverbs*⁶ obsahující 17 tisíc paremií ze 130 jazyků v anglickém překladu. Autor identifikoval nejčastější komponenty, z nichž se světová přísloví skládají, a jejich frekvenční statistiku předkládá v závěru studie. Zároveň však použitý zdroj dat kritizuje jakožto z více hledisek problematický, a tudíž ne zcela reprezentativní (zmiňuje mj. nahodilý výběr přísloví, nepřesné uvádění jejich původu, absenci systematického třídění či příliš krátký, neadekvátní popis, s. 26–29).

Následující dvě stati, *Frequent Proverbs and Their Meaning: A Proposal of a Linguistic Description (The Core and Paremiological Minima Described)* a *Proverbs: Linguistic and Lexicographic Approaches versus Ethnographic, Logical, Onomasiological and Other*, se věnují jednak otázce paremiologického minima, jež je dnes možné stanovit jednodušeji než dříve, a to moderními lingvistickými metodami pomocí jazykových korpusů, jednak otázce lexikografického popisu přísloví a konstrukci specifického metajazyka, který umožňuje jejich klasifikaci. Podle autora má být součástí výkladu významu přísloví (ve specializovaném frazeologickém slovníku) také charakteristika komunikační situace, v níž se dané přísloví užívá, včetně vztahu jejích aktérů (s. 71–72).

Autor dále představuje způsob onomaziologického třídění přísloví pomocí stručných definic konstruovaných na základě obecného vzorce Subj(-Atr)-V-(O)-ADV (tedy subjekt (adjektivní přívlastek)-verbum-(objekt)-adverbium), kterým

⁵ Čermák, F. (2014): *Proverbs: Their Lexical and Semantic Features*. Burlington – Vermont: The University of Vermont.

⁶ Stone, J. R. (2006): *The Routledge Book of World Proverbs*. London – New York: Routledge.

lze postihnout sémantiku všech proverbií (s. 47, 71). Presentovaný způsob lexikografického zpracování přísloví se již dříve osvědčil ve *Slovníku české frazeologie a idiomatiky*. V něm nechybí ani záznam příslušné intonace, který autor považuje za nezbytnou součást lexikografického popisu přísloví. Podle našeho názoru však knižní zpracování slovníku neumožňuje představit uživatelům dostatečně názorně jednotlivé intonační typy, na rozdíl od zvukových nahrávek, které jsou součástí některých slovníků dostupných online.

Oddíl B – *Proverb Use and Pragmatics* se zaměřuje mj. na pragmatické rysy přísloví. Stať *What One Can Do with Proverbs in Text* je případovou studií, v níž autor na základě korpusových dat analyzuje způsoby užívání jednoho z nejfrekventovanějších anglických přísloví *every cloud has a silver lining*. Na jeho příkladu ukazuje, že neplatí obecně sdílené přesvědčení, že přísloví jsou stabilní, neměnné jednotky sdělující obecně akceptovanou pravdu didaktickým způsobem, typicky staršími mluvčími mladším. Korpusová data naopak odhalují, že přísloví jsou velmi variabilní a uživatelé je v úzu různě modifikují, nejčastěji zkracují.

Šestá studie *Text Introducers of Proverbs and Other Idioms* se zabývá tzv. uvozovacími výrazy (*introducers*) v češtině a angličtině, které mluvčí zařazují do svých replik bezprostředně před přísloví (nebo i za ně) a které fungují jako signály užití paremií (s. 94). Mohou být různé slovnědruhové povahy nebo může jít o celé věty (např. *pověstný, příslovečný, doslova, přímo, přece, vždyť, abych tak řekl, jak známo, jak se říká* atd., s. 98). Uvozovací výrazy představují také užitečnou pomůcku při vyhledávání přísloví v korpusech.

Studie *Usage of Proverbs in Today's Czech Language: What Czech National Corpus Seems to Suggest* nastiňuje, jakými způsoby lze stanovit paremiologické minimum pro češtinu. Autor zde reviduje seznam základních přísloví F. Schindlera z roku 1993.⁷ Zatímco F. Schindler využil k výzkumu českého paremiologického minima dotazníkové šetření, a jeho data jsou tak založena na znalostech respondentů, F. Čermák navrhuje vyjít z četnosti užívání přísloví v Českém národním korpusu (ČNK), který považuje za reprezentativnější a objektivnější zdroj údajů. Doplňme, že v současnosti se obě metody kombinují.⁸

V osmém textu (*Pragmatics of Proverbs: Basic Types of Evaluation*) se autor zabývá pragmatickými aspekty přísloví, především jejich hodnoticí funkcí, neboť paremie odrážejí (dobové) sociální normy, postoje a hodnoty daného jazykového a kulturního společenství. Explicitními nositeli evaluativní funkce jsou v příslovích především výrazy *dobrý* a *špatný* a jejich deriváty. Autor ve studii

⁷ Schindler, F. (1993): *Das Sprichwort im heutigen Tschechischen. Empirische Untersuchung und semantische Beschreibung*. Otto Sagner: München.

⁸ Srov. Hallsteinsdóttir, E. – Šajánková, M. – Quasthoff, U. (2006): *Phraseologisches Optimum für Deutsch als Fremdsprache. Ein Vorschlag auf der Basis von Frequenz- und Geläufigkeitsuntersuchungen*. *Linguistik online*. 27. 119–138.

analyzuje přísloví s těmito komponenty a zjišťuje, v jakých kolokacích se tyto složky nejčastěji vyskytují.

Oddíl C – *Lexical and Proverb Classes in Lexicon* je věnován především korpusovým analýzám paremiologického minima v češtině a angličtině a také zkoumání a popisu propozičních frazémů, mezi něž se řadí i přísloví. Těmito frazémy, které mají formu a funkci věty, se zabývá stať *Propositional Idioms*. Autor v ní propoziční frazémy klasifikuje a rozebírá možnosti jejich lexikografického zpracování.

Následující dvě studie, *Basic English Proverbs: Their Variability and Corpus-Based-Aspects* a *Paremiological Minimum of English*, jsou věnovány zkoumání paremiologického minima v angličtině. Paremiologické minimum je souborem nejčastěji užívaných přísloví v daném jazyce, jedná se zpravidla o sto až stovky položek vybraných z tisíců přísloví. V obou studiích autor analyzuje přísloví v Britském národním korpusu (BNC), jejich frekvenci, užití v kontextu, variabilitu ap. Všimá si tendence uživatelů transformovat větná přísloví na nevětné frazémy (např. *silver lining* či *still waters* vzniklé z přísloví *every cloud has a silver lining* a *still waters run deep*, s. 150–151, 154). Uvědomuje si, že analýza vycházející z dat BNC je limitována převahou psaných textů, neboť frekvence výskytu přísloví se liší v mluveném a psaném jazyce. V závěru studií poskytuje abecedně a frekvenčně řazené seznamy sta nejčastěji užívaných anglických proverbů.

Poslední studie třetího oddílu – *Paremiological Minimum of Czech: The Corpus Evidence* – prezentuje výsledky výzkumu paremiologického minima pro češtinu. Autor zde na základě zkoumání dokladů z ČNK stanovil seznam 100 základních českých přísloví. Kromě získání frekvenčních údajů je přínosem korpusové analýzy také možnost studovat velkou variabilitu přísloví (celých 40 % zkoumaných přísloví se v korpusu vyskytlo v různých variantách, s. 174). Pro česká přísloví je stejně jako pro ta anglická typická transformace, při níž z větných přísloví vznikají nevětné idiomy (např. *tichá voda*, s. 176). Práce s korpusovými daty má však i své limity; kromě převahy psaných textů jde o užší okruh jejich autorů, který není reprezentativním vzorkem populace.

Poslední, čtvrtý oddíl knihy nese název *Semantic and Functional Types and Classes of Proverbs*. Každý z jeho textů je věnován určité sémantické oblasti. Autor analyzuje přísloví z různých jazyků, která tematizují moudrost (*Wisdom in Proverbs? Do Proverbs Suggest Wisdom?*), přátelství (*Proverbs on Friends and Friendship*), rozum a myšlení (*Reason and Thought: Pillars of Intelligent Behaviour Found in Proverbs*), smích (*Laugh Proverbs: Do These Really Capture Laughing?*), čísla (*Numbers in Proverbs*), a nakonec jsou zkoumána přísloví, která obsahují komponent *pes* nebo *kočka* (*Dog and Cat Proverbs: Comparison of English, Czech, Finnish and Other Languages*). Tyto studie představují určitý náčrt obrazu příslušných entit ve světových paremiích.

Celou monografii uzavírá autorovo *Desatero paremiologa neboli Paremiologický dekalog* (*Ten Commandments for Paremiologist or*

A Paremiological Decalogue), které může být chápáno jako soubor doporučení zkušeného paremiologa jeho pokračovatelům.

Většina studií je věnována srovnání zejména lexikálních, sémantických a pragmatických aspektů přísloví v různých jazycích. Publikace však neobsahuje pouze komparativní analýzy, žánrově je poměrně bohatá, např. druhý text má prvky polemiky, čtvrtý příspěvek porovnává různé teoretické přístupy v paremiologii a pátý je případovou studií. Obsahovou jednotu knihy zajišťuje nejen předmět zkoumání, tedy přísloví, ale také dílčí témata, která procházejí napříč texty. Jedná se především o nutnost revidovat dosavadní sbírky (základních) přísloví a sestavit paremiologické minimum na základě korpusových dat (např. desátá, jedenáctá a dvanáctá studie) či o potřebu kvalitního lexikografického zpracování paremií. Pozornost je opakovaně věnována také variabilitě přísloví (např. pátá, desátá a dvanáctá studie) nebo otázce uvozovacích výrazů (např. pátá, šestá a sedmá studie).

Ačkoli autor systematicky prosazuje využití korpusu při analýzách přísloví, v jeho statích chybí přesnější informace o tom, které korpusy konkrétně byly v jednotlivých případech použity, či komentář k podobě korpusů v době vzniku jednotlivých studií. V případě několika textů mohou čtenáři postrádat také hlubší analýzu; tyto příspěvky zůstávají svým způsobem uvedením do zvolené problematiky. Týká se to především osmého textu, věnovaného hodnocení v příslovích, a textů ze čtvrtého oddílu, které obsahují v zásadě jen základní třídění, např. komu je v příslovích připisována moudrost (s. 188–189), jaké vlastnosti charakterizují přitele (s. 195) nebo čím se vyznačují vztahy mezi přáteli (s. 199). Tyto příspěvky však mohou být inspirativními náměty pro podrobnější bádání v načrtnutých oblastech a jiné texty z knihy mohou napovědět, kterými směry se v následné analýze vydat. Zejména případová studie o frazému *every cloud has a silver lining* přináší podrobné a komplexní informace o způsobech užívání tohoto frazému a zároveň podněcuje k dalším úvahám o pragmatických aspektech přísloví. Toto téma autor rozvíjí i v sedmém příspěvku, v němž konstatuje, že mluvčí může pronesením přísloví mj. zhodnotit vyličené události, může se od významu přísloví distancovat, použít ho jako argument pro něčí jednání apod. (s. 117–119).

Poněkud ke škodě publikace je skutečnost, že ačkoliv ji napsal jediný autor a studie jsou tematicky jednotné, kniha zůstává souborem do značné míry autonomních textů. Některé informace se zde totiž ne zcela účelně opakují nebo se čtenář dozvídá relevantní informace k určitému příspěvku až při četbě textů následujících. Např. Schindlerův seznam přísloví je zmíněn nejdříve v sedmém textu a dále ve dvanáctém, v němž autor vysvětluje podrobněji, proč se jedná o nevyhovující zdroj dat. Avšak tato kritika je relevantní již v kontextu sedmého příspěvku, nikoliv pouze dvanáctého.

Větší pozornost by zasloužila také redakční úprava, kniha totiž obsahuje řadu formálních nedostatků. Přehlednost a srozumitelnost textu zhoršují četné písařské chyby (např. *interdisciplinary*, s. 7; *metalaguage*, s. 44; *nechat někoho*

naholičkách, s. 97, *concolusion*, s. 179), nesprávné odsazení řádků (např. s. 44, 47, 177), nedodržení fontu (např. na s. 198 je kurzivou chybně uveden autorský text) nebo chybný zápis vlastních jmen (Sores, s. 7; Kussi, s. 44). Tabulky nejsou vždy dostatečně popsány, např. na straně 103 čtenář pochopí význam jednotlivých sloupců až po přečtení příslušné pasáže v textu. V závěru sedmé a deváté studie chybí seznam použité literatury, ačkoli se na ni v textu odkazuje.

Přes uvedené výtky považujeme publikaci za přínosnou. Každý, kdo se zajímá o paremiologii, v ní najde řadu podnětů – ať už z oblasti analýzy užívání konkrétních přísloví, jejich lexikografického popisu, nebo v podobě námětů na další bádání.

Anna Christou – Karla Tvrda
oddělení současné lexikologie a lexikografie
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
a.christou@ujc.cas.cz
k.tvrda@ujc.cas.cz

Ivana Kolářová, František Štícha:
Slovník univerbizátů (zjednoslovněných názvů)

Praha: Academia, 2020, 753 str.¹

Záměrem *Slovníku univerbizátů* (dále SU)² je „poskytnout veřejnosti co nejúplnější seznam jednoslovných názvů vzniklých zjednodušením názvů víceslovných“ (s. 7), tedy univerbizátů, „které jsou doloženy ve standardních psaných textech současné češtiny“ (tamtéž). Užívání univerbizátů v současné češtině je dokumentováno ve vybraných zdrojích a kontextech Českého národního korpusu (s. 28). Vedle informační hodnoty slovníku zdůrazňují autoři i jeho význam praktický v podobě objasnění smyslu neznámých výrazů. Kromě toho zmiňují i „možnost podávat svědectví o vývoji jazyka“ (tamtéž).

Před vlastním heslářem (s. 31 až 733) je věnován prostor popisu koncepce slovníku a teoretickým východiskům (*Úvod*, s. 7 až 28). Publikace je doplněna o *Seznam zdrojů* (s. 734 až 751) a *Literaturu* (s. 752 až 753).

Úvod obsahuje následující podkapitoly: 1. *Účel slovníku a zásady uspořádání hesel*, 2. *Pojetí univerbizátů. Kritéria výběru univerbizátů a jejich zařazení do slovníku*, 3. *Zdroje univerbizátů a Český národní korpus jako zdroj jejich vyhledávání v textech*, 4. *Závěrem úvodu: smysl slovníku* a 5. *Seznam užitých zkratk*. Podkapitola 1 se vedle zamýšleného účelu SU (viz výše) stručně

¹ Tato recenze vznikla v rámci programu Cooperatio, ve vědní oblasti Lingvistika.

² Dílo bylo již recenzováno v *Časopise pro moderní filologii*, srov. Lišková, Michaela (2022): Ivana Kolářová, František Štícha: Slovník univerbizátů (zjednoslovněných názvů). *ČMF* 104 (2), s. 285–288.

vyjadřuje ke struktuře hesla, podkapitola 2 popisuje vznik a gramatické vlastnosti univerbizátů, kritéria pro hodnocení slova jako univerbizátu (jaké podmínky musejí výrazy splňovat, aby je autoři považovali za univerbizáty), jejich význam, frekvenci a stylové vlastnosti. Podkapitola 3 se věnuje sběru univerbizátů, který byl částečně systematický, částečně náhodný (s. 27), a vymezení jejich slovotvorných vlastností, které umožňují jejich vyhledávání v Českém národním korpusu. Podkapitola 4 se vrací k prvním odstavcům *Úvodu* a shrnuje zaměření a cíle SU. Níže shrnuji poznatky týkající se uvedených podkapitol v *Úvodu* a zároveň reflektuji koncepční záměr SU v porovnání se zpracováním hesel v hesláři.

SU řadí hesla (jednotlivé univerbizáty, a to obecná i vlastní jména) výhradně abecedně, záměrně rezignuje na popis tvoření univerbizátů, třídění podle významové příbuznosti nebo podle způsobu vzniku či podle slovotvorných formantů. Odhlédneme-li od faktu, že všechny zde zmíněné body by byly co do celkového konzistentního zpracování slovníkového díla vysoce problematické, je to i vzhledem k hlavnímu cíli slovníku – který se obrací v první řadě na širokou veřejnost (s. 28) – velmi racionální a pragmatický postup. Slovník je tak z uživatelského hlediska koncipován vstřícně a čtenář si v něm může najít potřebné údaje i bez toho, aby byl nejprve nucen projít složitou teoretickou průpravou. Abecední řazení slovníku také umožňuje rychlé vyhledávání. Zůstává otázkou, jestli by nebylo přínosné mít ve SU k dispozici také rejstřík hesel pro snazší přehled o repertoáru univerbizátů ve slovníku, ale chápu, že pro tištěný slovník (vzhledem k počtu zpracovaných hesel, kterých je více než 1200) je to poněkud zatěžující součást. I z toho důvodu by mě zajímalo, zda autoři zvažovali možnost vydání slovníku v elektronické podobě, což lze v lexikografické praxi v současné době považovat za už poměrně standardní postup.

Pro výběr univerbizátů do slovníku byla stanovena čtyři kritéria: a. výrazy jsou významově ekvivalentní se souslovím, které je pro ně významově motivujícím pojmenováním, b. mají slovnědruhovou platnost stejnou jako řídicí slovo ve struktuře sousloví, c. pokud vznikly slovotvorně, jsou formálně fundované, d. pokud vznikly elipsou, shodují se ve zvukové a grafické realizaci s jedním ze slov v sousloví (s. 13). Následuje výčet osmi typů pojmenování, která tudíž do SU zařazena nejsou, což podstatnou měrou dovysvětlí výše zmiňované čtyři podmínky (s. 14). Kritéria pro zařazení hesel do SU jsou určena jednoznačně a racionálně – uživateli je pak zřejmé, které výrazy ve SU nenalezne. Proto působí poněkud nevyváženě, že např. u hesla **ZELŇAČKA** (*zelná polévka*) (v rámci SU zpracovaného) čteme následující poznámku: „Protože fu [frekvence univerbizátu] je vyšší než fs [frekvence sousloví], je třeba počítat s tím, že oba tyto názvy vznikly nezávisle na sobě, a že tedy nejde o univerbizát.“ Z jakého důvodu bylo tedy toto heslo do slovníku zařazeno, zůstává nejasné.

Stejně tak se o jasnou argumentaci autoři snaží při popisu konkurence variant a způsobu jejich zařazení do SU. Ovšem některé varianty nejsou zpracovány jednoznačně, jedná se např. o zápis počátečního velkého / malého písmena.

Lemmata jsou psána velkými písmeny, pokud však je zápis možný velkým i malým písmenem, jsou tyto varianty uvedeny hned v záhlaví, ale ne vždy. Tuto nedůslednost najdeme překvapivě u hesel, která jsou vybrána pro ilustraci v teoretické části, a to na s. 9 a 11, kde stojí: „*alzheimer/Alzheimer, [...] sachr/Sachr* (sic!). *Pravopisná podoba univerbizátů typu sachr/Sachr, alzheimer/Alzheimer není ustálená*“ (s. 9); „*Sachrův dort → Sachr/sachr, Alzheimerova choroba/nemoc → alzheimer/Alzheimer*“ (s. 11), všimněme si rozdílného pořadí variant z hlediska pravopisu. V samotném slovníku je heslo *Alzheimer/alzheimer* skutečně variantní (s. 38), byť pořadí malého a velkého písmena je odlišné od podoby v teoretické části, kdežto heslo **SACHR** (s. 540) je psáno pouze kapitálkami, o variantnosti zde zmínka není, korpusové doklady ukazují pouze podobu s malým písmenem. Ještě dodejme, že slovník nereflakuje pravopisnou podobu *sacher* (*V luxusní kavárně [...] můžete ochutnat ten pravý sacher*, v SYN v6 celkem 114 dokladů). Nejednotné zacházení s variantami není ojedinělé. Dále např. u hesla **LIBEŇÁK** (s. 343) je lemma uvedeno velkými písmeny, v dokladech je však rovněž *libeňák* bez bližšího vysvětlení, podobně u nevariantního lemmatu **MÍŠEŇ** (s. 382) nalezneme v dokladech jak *míšeň*, tak *Míšeň*. Zpracování variant by si tedy jistě zasloužilo pečlivější přístup.

Ke slovníkovým heslům v podobě univerbizátů jsou přiřazeny souslovné názvy, nazývané ekvivalentními souslovími (s. 7). Ta autoři chápou současně jako vymezení významu / významů univerbizátu. Ač se blíže nevěnují vymezení pojmu „ekvivalentní sousloví“, pojednávají později v kapitole 2.4 (s. 15) krátce o tom, že univerbizát sice přejímá nociónální lexikální význam, velmi často se však od sousloví liší stylovou hodnotou. Ve SU uvedená sousloví jsou však někdy v rozporu s doklady rovněž z hlediska významu. Lemma **PLODOVKA** (s. 470n.) je vysvětleno souslovím *plodová voda*, přestože jeden z dokladů odpovídá významu *vyšetření plodové vody*, o kterém není v hesle zmínka (*na plodovce jsem nikdy nebyla*).

Stylové vlastnosti univerbizátů jsou pak tematizovány v kapitole 2.6 (s. 21nn.). Posouzení stylové hodnoty nejen univerbizátů, ale i jazykových výrazů jako takových je více než náročnou disciplínou, která ne vždy vede k jednoznačným závěrům. Autoři jsou si nejasných hranic mezi kategoriemi a možných subjektivních soudů ohledně stylové hodnoty výrazů dobře vědomi, vymezují se k tomu v tzv. *Závěrečné poznámce ke stylové hodnotě univerbizátů*: „Přestože existují různé ukazatele stylové hodnoty jazykových výrazů, objektivní a jasně vytyčené hranice mezi jednotlivými stylovými hodnotami, jak je prezentujeme v tomto slovníku, neexistují“ (s. 26). Je třeba zmínit, že autoři se pokoušejí o co nejjasnější popis toho, jaká kritéria pro stylové vlastnosti univerbizátů zvolili a jak je aplikují, nicméně některé uvedené charakteristiky nelze považovat za jednoznačné, resp. přinejmenším došlo k různým nedůslednostem. Styl univerbizátů je ve slovníku charakterizován jako standard, termín, mírný substandard, hovorový standard, substandard, výrazný substandard, substandard

slangového charakteru, slang, profesionalismus, publicismus (s. 8). Jednotlivé charakteristiky však postrádají definici / bližší popis, a tak např. substandard slangového charakteru není jasně odlišen od slangu apod. K zamyšlení tak vede např. kontrast mezi zpracováním stylové charakteristiky u lemmatu **LEV** (*Český lev, standard*, s. 341) a **SPOŘITELNA** (*Česká spořitelna, zkrácený neoficiální název hovorového charakteru*, s. 580). Jako příklad nedůsledného přístupu ke zpracování stylu dále uveďme některá kompozita začínající na *elektro-* (s. 163nn.), např. **ELEKTROAUTO**, **ELEKTROAUTOMOBIL**, **ELEKTROČTYŘKOLKA**, **ELEKTROGENERÁTOR**, **ELEKTROKABEL**, **ELEKTROKOLOBĚŽKA**, **ELEKTROVLAK**, **ELEKTROVOZIDLO**. Zápis u hesla **ELEKTROAUTO**: *standard (termín)*, u hesla **ELEKTROVOZIDLO**: *standard, termín*. U ostatních zde uvedených hesel zmínka o terminologické platnosti absentuje, všechna jsou charakterizována jako *standard*. Jiné heslo, **PLICNICE** (s. 470), je označeno pouze jako termín, bez zmínky o standardu.

Frekvence univerbizátů je stanovena na základě psaných textů, minimální počet dokladů jsou 3 doklady ve všech sledovaných korpusech řady SYN. Dle počtu dokladů pak autoři rozlišují velmi vysokou frekvenci (nad 10 000 dokladů), vysokou (1000 až 10 000), střední (100 až 1000), nízkou (10 až 100) a velmi nízkou (10 až 4 doklady). V kategoriích se tedy údaje překrývají (pokud by byla absolutní frekvence rovna 10 000, 1000, 100 nebo 10, do které frekvenční kategorie by heslo bylo zařazeno?) Poněkud matoucí je rovněž následující tvrzení: „U těch názvů, které mají v psaných textech nízkou frekvenci, avšak v mluvené řeči u nich předpokládáme frekvenci podstatně vyšší, někde výslovně upozorňujeme „v psaných textech“.“ Které kritérium však pro ono „někde“ bylo zvoleno, se nedozvíme.

Výběr univerbizátů se řídil dle slovtvorných monografií M. Dokulila (*Tvoření slov v češtině 1 a 2*, 1962, 1967), P. Hausera (*Tvoření podstatných jmen v době národního obrození*, 1978), E. Szczepańské (*Uniwerbizacja w języku czeskim i polskim*, 1994). Autoři dále vycházejí z Českého národního korpusu, a to korpusů SYN2000, SYN2015 a SYM2013pub, které jsou součástí korpusu SYN (v4, v5 a v6). Pokud nejsou univerbizáty doloženy tam, ověřují autoři jejich výskyt v korpusu Araneum Bohemicum Maximum. Zmiňují, že některé výrazy jsou polysénní či homonymní, a nebylo-li možné zjistit přesné statistické údaje, pak u hesla uvádějí tzv. nouzová řešení. To už ale neodpovídá na otázku, proč nebylo zařazeno např. heslo **kruháč** ve významu *kruhový trénink*. Ve slovníku najdeme pouze **KRUHÁČ** jako *kruhový objezd* (vedle obdobného *kruhák*). Sufix *-áč* je přitom zmiňován dokonce na prvním místě při ukázce tvoření dotazů pro systematické hledání v korpusech (s. 27). V korpusu SYN v6 najdeme doklady pro tento význam bez problémů, např. *1. Brutální kruháč. Cvičí se v areálu FTVS, 2. Ke „kruháčům“ jste postupně přidal i kondiční skupinové cvičení pro děti, 3. spinning, bodyfit, kruháč, 4. aerobní věci, jen nějaké výdrže, takové ty*

posilovací kruháče atd. Podobně by šlo uvažovat o zařazení hesla **dračák** nejen ve smyslu *dračí smyčka (druh uzlu)*, ale i *dračí doupě (hra)*, dokladů je v SYN v6 rovněž dostatek (*Ponocovaly do dvou do rána, a co myslíte, že dělaly? Hrály „dračák“*), dále např. hesla **Evropská** (*Evropská ulice, třída*) (*Už jsem se otočil, že zamířím na Evropskou na tramvaj, když [...]*) nebo dalších lokálních názvů (včetně historismů, které jsou do SU rovněž zařazeny, tady by se nabízela např. **Leninka** (*Pro mě to bude vždycky Leninka*)). Podobně bychom mohli doplňovat další tematické řady (zařazeno je heslo **SRNČÍ** (*zvěř, maso*), ale ne **kančí** atd.). I tak je ovšem seznam univerbizátů ve slovníku úctyhodný a je zřejmé, že není možné zcela se vyvarovat nedůsledností v jejich výběru. Bude to mít však přece jen vliv na to, s jakými záměry autoři slovník tvořili – zasažena není jen informační hodnota a zamýšlené svědectví o vývoji jazyka, ale uživatelé si také ne vždy budou moci najít vysvětlení k příslušným výrazům.

Navzdory výše uvedeným nedůslednostem lze slovník považovat za velmi potřebnou a pro současnou češtinu průkopnickou publikaci k problematice univerbizátů a jeho autoři si zaslouží uznání za odvahu tuto oblast lexikograficky zpracovat. Avšak vzhledem k tomu, že existují univerbizáty do slovníku dosud nezařazené a v dohledné době budou jistě vznikat také zjednoslovněné výrazy nové, bylo by záhodno zvážit převedení slovníku do elektronické podoby, která by případně umožnila i další způsoby řazení hesel (např. tematické, díky kterému by mohlo být zpracování jednotlivých charakteristik vybraných tematických skupin důslednější) a jeho pravidelnou aktualizaci. Případně by bylo možné rovněž motivovat širokou veřejnost, pro kterou je slovník koneckonců určen, aby nabízela další výrazy, které by bylo možné do slovníku zařadit, a po jejich odsouhlasení a zpracování autory by tak mohlo dojít k vydávání dalších, aktualizovaných verzí SU. Byly by tím, domnívám se, podpořeny všechny tři v úvodu zmíněné záměry, se kterými slovník vznikl, a jistě by se tato publikace dostala k většímu množství uživatelů.

Po technické stránce poněkud překvapí překlepy a písařské chyby, které se v SU nikoli ojediněle vyskytují (např. *maxiálně*, s. 8, *fungovat ve větě různých pádech*, s. 10).

Nestandardně pro odbornou publikaci jsou zpracovány také seznamy zdrojů. Některé zdroje v seznamech chybějí, to platí také pro některé jednotlivé údaje. Autoři se sice k vybraným chybějícím údajům na s. 734 vymezují s tím, že u knih je jméno autora a název díla údaj dostatečný, přesto bych v publikaci tohoto charakteru zvážila uvedení plné citace – i texty v korpusu pocházejí z konkrétních, dohledatelných vydání. Internetové zdroje nejsou opatřeny datem citace, najdeme pouze seznam internetových adres bez bližších údajů.

Závěrem bych dodala, že SU může kromě výše popsaného záměru rovněž přispět k osvojení a prohloubení práce s lexikografickými příručkami ve školách, protože univerbizáty jsou podstatnou měrou atraktivní slovní zásobou (a to jednak stylovým charakterem, jednak – u vlastních jmen místních – příslušností ke konkrétním lokalitám, ke kterým mohou mít uživatelé blízko), ale může dobře

posloužit i překladatelům při překladech z i do českého jazyka.

Věra Kloudová
Ústav translatologie
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
vera.kloudova@ff.cuni.cz

Olga Müllerová: *Dialog a mluvená čeština: výběr z textů.*

K vydání připravili Jana Hoffmannová, Lucie Jílková, Petr Kaderka.
Praha: NLN – Nakladatelství Lidové noviny, 2022, 392 s.

Výbor z textů jednoho autora je vždy čtenářsky přitažlivou záležitostí, obzvláště jsou-li texty promyšleně vybrány a uspořádány. Tak je tomu i ve výboru z díla Olgy Müllerové v souboru, jenž čítá 30 studií z časopisů a ze sborníků domácích i zahraničních. Jde o texty z let 1966–2010 mapující práci významné české lingvistky, která své badatelské úsilí směřovala k výzkumu dialogické komunikace a mluvené řeči. Souběžně můžeme sledovat vývoj této oblasti během posledního půlstoletí, zároveň jsou reflektovány proměny metod, terminologie, nová témata (s. 10). Olga Müllerová za dobu své úctyhodné badatelské praxe sesbírala prostřednictvím nahrávek hovorů účastníků komunikace bohatý a rozmanitý materiál, patrné je pečlivé zpracování rozsáhlých dat a výsledky výzkumu přinášejí i četná srovnání, např. mluveného a psaného textu, rozhovorů mužů a žen, nebo popis rozdílů a shod u dialogické a monologické komunikace. Soubor nahrávek pořízený Olgou Müllerovou, dnes z velké části digitalizovaný, a výsledky jejího bádání slouží vědcům dodnes.

Kniha se skládá z pěti oddílů. Rozdělit články do skupin nebylo jistě jednoduché, neboť jednotlivé oblasti zájmu Olgy Müllerové se prolínají, např. syntaktický základ, chápaný velmi široce, je přítomen průběžně, stejně očividná je stálá pozornost věnovaná zastoupení prostředků spisovných a nespisovných v různých druzích promluv nebo hledání rozdílů, shod a hranic mezi jednotlivými typy textů, rovněž usilování o žánrovou typologii. Texty v prvním oddílu (**Výstavba dialogu**) jsou zaměřeny na dialog, odlišnosti dialogického řečového jednání oproti monologu, výstavbu dialogického textu. Nabízejí vhled do počátků uvažování Olgy Müllerové o fenoménu dialogu, nalézání vhodných termínů, pokusy o klasifikaci dialogů a jednotek dialogického textu a stále podnětné úvahy o tom, zda je dialog text souvislý, nebo zda se jedná o více textů. Součástí prvního oddílu je i studie o vztahu textů mluvených a psaných, jež obsahuje přepis vyprávění mluveného a psaného a jejich srovnání z hlediska výstavby textu. Je to text, který je stále, i v dnešní době, například u studentů, velmi kladně přijímaný

zejména pro svoji názornost, výstižnost a srozumitelnost popisu jednotlivých forem vyprávění a rozdílů mezi nimi.

Druhý oddíl (**Dialog z hlediska účastníků, jejich vztahů a záměrů**) spojuje texty skrze sociálně-psychologické aspekty účastníků komunikace a jejich interakci. Autorka nahlíží na komunikační vztahy, sociální role a záměry mluvčích v průběhu dialogu, sleduje možnosti nedorozumění i konfliktnost v různých komunikačních situacích – u pracovních porad, odborných diskusí atp. Tyto poznatky jsou důležité z hlediska stále se vyvíjející teorie dialogu a interakce komunikace na různých úrovních, jsou inspirací pro praktickou stránku konkrétních komunikačních výměn – při pracovních setkáních, mediálních diskusích, individuálních komunikačních výměnách. Pro praxi jsou zvláště důležité výsledky výzkumu týkajícího se spolupráce partnerů v komunikaci, jejich přizpůsobování se v komunikaci, vytváření kompromisů. Rovněž autorčino třídění otázek a odpovědí je vhodným vodítkem pro komunikační jednání i v současné komunikaci, mediální, pracovní a jiné.

Třetí oddíl (**Syntax mluvených dialogů, kontaktní prostředky**) je věnován syntaxi mluvených textů, mluvených dialogů. Na úvod je zde zařazena první velká studie Olgy Müllerové s názvem *K syntaxi nepřipravených souvislých mluvených projevů (Přídavné výrazy a konstrukce)* (poprvé Slovo a slovesnost, 1966). Dále jsou tu články zabývající se opakováním, opravami, kontaktními prostředky a přídavnými výrazy v mluvených projevech, tedy prvky, které jsou sice z pohledu textu jako celku nepatrné, ale zato významné. Týká se to i slůvka *no*, které je zdánlivě zbytečné, ale v řeči vlastně potřebné.

Čtvrtý oddíl (**Komunikační situace a žánry mluvených projevů**) ukazuje autorčin zájem o typologii dialogů, klasifikaci žánrů mluvených projevů. Sem editoři zařadili texty zabývající se jednotlivými typy promluv, jako jsou vzpomínky, mše, dialog ve výuce češtiny, řeč dospělých v komunikaci s dětmi, kde nejsou výjimkou ani rozhovory s kojenci. Součástí jsou i rozhovory při společenských hrách, rozhovory vedené při nákupu a prodeji zboží. V této části je vidět, jak mnohostranný záběr práce Olgy Müllerové představuje, i její vyvážený zájem jak o projevy soukromé, tak institucionální.

Pátý oddíl (**Dialogy v médiích**) zahrnuje dialogy v médiích, rozhlasových a televizních interview. Zde jsou popisována specifika a mnohovrstevnatost těchto rozhovorů, zařazeny jsou studie týkající se několika pořadů, které známe nebo jsme znali z televizní obrazovky (např. *Debata, Duel, Co týden dal*) a z rozhlasu (*Radioforum*). Jsme seznámeni s rozбором některých aspektů takovéto komunikace, jako je počet účastníků, jejich složení, postavení muže a ženy v rolích moderátorů, prostorové uspořádání při dialogických výměnách a časové faktory ovlivňující průběh rozhovorů. Dialogické pořady v televizi a rozhlase jsou součástí velké oblasti mluvené publicistiky a výzkumy Olgy Müllerové jsou stále aktuální. I přes různost jednotlivých televizních a rozhlasových dialogů Olga Müllerová ukazuje určitou stereotypnost jednání

účastníků tohoto typu komunikace, jakým je například stavba otázky a způsob jejího položení, způsob řešení konfliktu aj.

Jednou z dalších oblastí zájmu Olgy Müllerové se v pozdější době stala komunikace elektronická. Tato část práce Olgy Müllerové rozebírající typ komunikace psané, přestože s rysy mluveného jazyka, není do výboru zařazena, což zmiňují i editoři v předmluvě publikace. Připomeňme tedy, že Olga Müllerová je jednou z výrazných spoluautorek knihy *Čeština na WWW chatu* (2006).

Editoři věří, že výbor z prací Olgy Müllerové si najde čtenáře především mezi mladými zájemci o mluvenou češtinu a mluvenou komunikaci (s. 12), a lze se upřímně domnívat, že tomu tak bude. Práce Olgy Müllerové jsou stále aktuální, čtenářsky velmi přístupné, jednotlivé odborné výklady jsou doprovázeny konkrétními příklady skutečných dialogických promluv. Bohatý a rozmanitý materiál je pro Olgu Müllerovou vždy východisko pro to, jak uvažovat o fungování dialogu, popsat rysy i faktory, které tvoří charakteristiku dialogu obecně i jeho jednotlivé typy, a to vše na pozadí mluvenosti jako základního faktoru utvářejícího tento typ promluvy, sledování mluvené řeči, která je v současné době pro mnohé ve světě komunikace určující.

Výbor z textů Olgy Müllerové připravili a předmluvu napsali Jana Hoffmannová, Lucie Jílková a Petr Kaderka. Pečlivý výběr textů přinesl reprezentativní průřez lingvistickým dílem jedné z nejvýznamnějších osobností současné lingvistiky, ale také prostřednictvím tohoto díla reflexi určitého vývoje české lingvistiky a jazyka 20. a 21. století. Starostlivou péčí editorů o vydání dokládá i to, že soubor je opatřen anglickým a ruským resumé, jmenným i věcným rejstříkem. Hodnotný je i bibliografický soupis prací Olgy Müllerové zahrnující práce Olgy Müllerové od počátků, tedy od roku 1965, až po rok 2020, kdy byl výbor připravován k vydání. Soupis sestavily Alena Nejedlá a Jana Papcunová. *Dialog a mluvená čeština: výbor z textů* vychází v Sociolingvistické edici (jazyk, společnost, interakce) Nakladatelství Lidové noviny.

Soňa Schneiderová
Ústav bohemistiky a knihovnictví
Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity v Opavě
sona.schneiderova@fpf.slu.cz

Oldřich Uličný: Lingvobohemistické analýzy

Praha: Karolinum, 2021, 193 s.¹

Knih Oldřicha Uličného *Lingvobohemistické analýzy* vydaná nakladatelstvím Karolinum v roce 2021 je autorským výběrem prací publikovaných během dvou posledních desetiletí v různých sbornících a časopisech doma i v zahraničí. Jde o celkem 21 statí upravených a propojených jako knižní kapitoly tak, „aby se ukázala soustavnost autorových odborných zkoumání a závěrů po roce 2000“ (z autorského slova „Úvodem“ s. 10).

Součástí knihy je rovněž příloha na s. 192–193 s názvem „Bibliografické údaje k pracím zveřejněným v tomto výboru“, ve které jsou uvedeny zdrojové citace všech 21 statí umístěné ve stejném pořadí jako kapitoly v knize samotné a opatřené stejným pořadovým číslem. Pozoruhodný je okruh zemí, kde texty vyšly – Česko, Slovensko, Polsko, Německo, Slovinsko. To svědčí o žádanosti a čtenosti autora na mezinárodní úrovni. Čtyři statí ve výboru (viz příslušné kapitoly pod čísly 4, 10, 13, 20) původně napsané v němčině vycházejí v českém znění poprvé.

Knihu otevírá předmluva od Jarmily Panevové (s. 7–8), která tuto publikaci hodnotí z perspektivy celé životní a profesní dráhy autora, připomíná významný vliv pedagogické činnosti na jeho osobnost jako lingvisty a rovněž konstatuje, že předkládaný výbor i přes široké spektrum problematiky v něm nastolené (obecně lingvistické, sociolingvistické, kontrastivní, gramatické) nepokrývá všechny lingvistické aktivity Oldřicha Uličného v posledních 20 letech. Jarmila Panevová zdůrazňuje šíři autorova názorového a tematického záběru, důslednou empirickou podloženost jeho teoretických závěrů, originalitu podání a zpracování lingvistických témat a dochází k závěru, že autor „není poznamenán dvacetiletým nuceným odloučením od oboru“ (s. 8).²

O 35 semestrech, které mu z pedagogického působení nuceně ubral komunistický režim, se zmiňuje i sám Oldřich Uličný ve vstupním slově autora „Úvodem“ (s. 9–10). Autor ospravedlňuje kratší žánr svých výstupů tím, že plné pracovní nasazení ve funkci vedoucího bohemistických pracovišť (v 90. letech na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, od roku 2002 až po rok 2020 na Technické univerzitě v Liberci) a rovněž ve výchově mladé generace lingvistů mu nedovolilo si v tomto období dopřát soustředění, „které je pro napsání monografie nevyhnutelné“ (s. 9).

Oldřich Uličný píše o své nové knize jako o „výboru č. 2“ (s. 9) a odkazuje tím také na první výbor ze svého lingvistického díla, který vyšel v roce 2006

¹ Tato recenze vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

² Kvůli nepřízni komunistického režimu v letech 1972–1989 O. Uličný musel působit mimo akademické prostředí, viz např. Chromý, J. – Lehečková, E. – Hesoun, H. (2007): *Rozhovory s českými lingvisty*. I. Praha: Dauphin, s. 293.

u příležitosti jeho sedmdesátin (Uličný a kol., 2006).³ „Výbor č. 2“ vydaný po 15 letech od výboru č. 1, a to v roce 2021, když se autor dožil 85. narozenin, symbolizuje „skládání účtů“ a loučení „s významnou etapou života“ (s. 9), kterou je pedagogické působení na vysokých školách, podle výpočtu autora dlouhé 88 semestrů (tamtéž).

Předmluva ke knize a slovo autora „Úvodem“ jsou datovány srpnem 2020. Právě v roce 2020 Oldřich Uličný skončil svoje působení na katedře bohemistiky na Technické univerzitě v Liberci. Avšak styl, hloubka a patos *Lingvobohemistických analýz* nenechají čtenáře na pochybách, že autor zůstane věrný „své životní lásce, lingvistice bohemistické i slavistické“ (s. 9) navždy.

Kromě výše zmíněných dvou úvodních částí a závěrečné části s bibliografickými údaji zdrojových publikací skládajících tento výbor, obsahuje kniha *Lingvobohemistické analýzy* základní část rozdělenou do čtyřech oddílů, dále rozšířený abstrakt v angličtině („Summary“, s. 174–177) a seznam citované literatury („Literatura“, s. 178–191).

Publikace nejvíce citované v této knize patří jednak samotnému Oldřichu Uličnému (většinou z 90. let a novější), jednak lingvistům starší generace, s kterými se autor osobně znal a na jejichž práce souhlasně nebo polemicky navazuje. Těmito lingvisty jsou především František Daneš, Petr Sgall, Josef Vachek aj. Charakteristickým rysem celé knihy je návaznost předložených soudobých lingvistických analýz na předchozí práce autora a jeho významných mentorů a předchůdců, jejich prohloubení a rozvíjení.

Autor *Lingvobohemistických analýz* se napříč všemi kapitolami hlásí k postojům pražské lingvistické školy, srov.: „Dědictví Pražského lingvistického kroužku je natolik bohaté a inspirující, že i po stovce let od jeho působení se k němu vrací slavisté i neslavisté, lingvisté i literární vědci na celém světě“ (s. 80).

Dalším rysem společným pro všechny kapitoly je jejich jednotná, promyšlená a přehledně uspořádaná struktura. Jednotlivé části každé kapitoly jsou očíslované, což čtenáře upozorňuje na přechod na nový stupeň rozvíjení tématu. V každé kapitole je důsledně dodržena následující kompozice:

- poutavý úvod zasvěcující do širších souvislostí zkoumané problematiky, a to historických, politických, sociálních, odborných (viz např. znázornění „moravského problému“ v podmínkách českého státu na základě uvedení historických a geopolitických faktů a příkladů z médií v kapitole 10 Moravané a jejich politický a jazykový status, s. 84–85, nebo koncentrovaný přehled českého mluvnictví v kapitole 15 K teorii a praxi českého mluvnictví na s. 119–120), a/nebo prezentující téma a cíle následného výkladu za používání výrazů jako např. „V této kapitole pojednáváme o...“ (s. 36), „V dalším textu se pokusím...“ (s. 74), „Chceme se jen zamyslet nad

³ Čapková, D. – Saicová Římalová, L. (2006): *Jazyk, jazykověda, komunikace: výbor z lingvistického díla Oldřicha Uličného*. Praha: Univerzita Karlova.

tím, jak...“ (s. 99), „Cílem první části kapitoly je..., v druhé pak půjde o...“ (s. 152);

- strukturovaná základní část představující jasný výklad stanoveného tématu zpestřený četnými odkazy na další literaturu, podložený zevrubnou analýzou jazykového materiálu, bohatě vybavený ilustračními materiály, a sice tabulkami (viz např. s. 45, 53, 87), obrázky (viz např. s. 38–41, 92–93, 132), jazykovými doklady včetně jejich glosování (s. 131, 155);

- závěr kondenzovaně shrnující předchozí výklad, často za použití formulací jako např. „Pokusili jsme se doplnit známý poznatek, že...“ (s. 35), „Snažili jsme se přinést některé nové pohledy na otázky...“ (s. 72), „Z uvedeného plyne teze, že...“ (s. 96), „Závěrem konstatujeme, že...“ (s. 124).

„Právě na těchto drobnostech je nejzřetelnější Uličného styl: jeho texty jsou kondenzované, ale názorné (mnoho ilustrativních příkladů) a terminologicky přesné“ (Zeman, J., 2010, s. 144),⁴ takto hodnotí autorský styl Jiří Zeman ve své recenzi na první výbor z lingvistického díla Oldřicha Uličného (Čapková, D. – Saicová Římalová, L., 2006). „Výbor č. 2“ (s. 9) tedy ukazuje, že autor zůstal věrný svému stylu.

Výjimkou mezi všemi kapitolami z hlediska jejich složení je kratší kapitola č. 6 Z historie generativní gramatiky (s. 57–59), která vyniká tím, že zdrojovým textem této kapitoly není článek, nýbrž recenze, a to na knihu Radima Sova *Unfashionable Studies on Noam Chomsky and Petr Sgall* (2007),⁵ viz citace na s. 192.

Každá kapitola *Lingvobohemistických analýz* má svoje číslo korespondující s číslem v seznamu zdrojových citací na s. 192–193 a je umístěna do jednoho ze tří tematických oddílů, a to: I. Lingvistické know-how v bohemistice⁶ (kapitoly 1–6), II. Jazyk, komunikace a společnost (kapitoly 7–14), III. O gramatice a gramatologii (kapitoly 15–21). Kniha tedy představuje vyvážený poměr teoreticko-metodologických, sociolingvistických a gramatických témat.

I. oddíl zahrnuje 6 kapitol: 1. Celostnost jako metodologický princip lingvistické analýzy, 2. Termín registr a jeho typy, 3. Příznak, příznakový, příznačný: ke grafickým a výslovnostním rysům současné češtiny, 4. Malý příspěvek k velkému tématu: O vztahu jazyka, verbální komunikace a hudby,⁷

⁴ Zeman, J. (2010): Recenze: Dagmar Čapková – Lucie Saicová-Římalová (eds.): Jazyk – jazykověda – komunikace (Výbor z lingvistického díla Oldřicha Uličného). *Slovo a slovesnost*, 2, s. 141–145.

⁵ Sova, R. (2007): *Unfashionable Studies on Noam Chomsky and Petr Sgall*. Travaux linguistiques de Brno 1. München: LINCOM Europa.

⁶ Na Katedře bohemistiky na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci se vyučuje předmět Know-how v lingvistické bohemistice, jehož sylabus je založen na pracích Oldřicha Uličného, nyní emeritního profesora téže katedry, viz blíže <https://bit.ly/3HYgIfZ>.

⁷ V českém znění tento text vychází poprvé.

5. Subsystem českých grafémů a principy českého pravopisu, 6. Z historie generativní gramatiky.

V prvních kapitolách autor uvádí čtenáře do problematiky lingvistické terminologie, které je vlastní „nejednotnost, polysémie a synonymie nejen u různých autorů, ale i u téhož autora“ (s. 15). Avšak „na její vědeckosti to obvykle neubírá“ (s. 18), domnívá se autor *Lingvobohemistických analýz* a v celé své knize soustavně věnuje pozornost lingvistickým pojmům a termínům a analýze jejich používání různými lingvisty. Zdůraznění problematiky lingvistického metajazyka je dalším rysem, který spojuje jednotlivé kapitoly této knihy.

Od analýz věnovaných zvukové a grafické rovině jazyka, vztahu jazyka a hudby a metodologiím jejich popisu přes exkurz do historie kontroverzní generativní metodologie je čtenář veden k problematice fungování jazyka v dané společnosti.

II. oddíl knihy s názvem „Jazyk, komunikace a společnost“ obsahuje následující kapitoly: 7. Zdroje normy a kodifikace spisovné češtiny a slovanských jazyků, 8. O pojetí normy spisovné češtiny aneb Má norma antinormu?, 9. Jazykové plánování v tradicích a v současnosti pražské školy jazykovědné, 10. Moravané a jejich politický a jazykový status,⁸ 11. Centrální hanáčtina a centrální čeština – rodné sestry dodnes, 12. Mluvená čeština na Moravě a ve Slezsku dnes: otázka sociolingvistická, 13. Jazyková a jazykovědná situace češtiny a slovenštiny – pokus o srovnání,⁹ 14. Agresivita a vulgarita v češtině a v české komunikaci.

Postavení spisovné češtiny v české lingvistice a v české společnosti, „moravsko-český problém“ (s. 86), vztahy mezi češtinou „východní“ a „západní“ (s. 15, 102, 103, 127) jsou klíčovými otázkami analýz II. oddílu.

Autor pojímá spisovný jazyk „funkčně, tj. komunikačně“ (s. 65), jako „řídící kód“ (s. 66), který „je nezbytný pro řízení společnosti, informování obyvatelstva, pro vědu a technologii výrobních procesů, ale i pro institucionální výchovu a vzdělávání a pro ideologii“ (tamtéž). „Spisovný jazyk konotuje národní historii i současnou národní jednotu a jejich patos, kdežto nespisovné útvary lze prožívat především jako sebeidentifikaci poukazující k rodině, bydlišti, rodné krajině či městu“ (s. 66), zdůrazňuje autor a vystupuje striktně proti návrhům některých lingvistů o potřebě „pospisovnění obecné češtiny“ (s. 80, 82, 100).

Ve III. oddílu knihy nazvaném „O gramatice a gramatologii“ se autor věnuje svému návrhu moderní mluvnice češtiny (kapitoly 15 a 16)¹⁰ a předkládá „některá svá řešení lingvistické analýzy českých gramatických konstrukcí z hlediska

⁸ V českém znění tento text vychází poprvé.

⁹ V českém znění tento text vychází poprvé.

¹⁰ Viz také Uličný, O. a kol. (2013): *Studie k moderní mluvnici češtiny, I–VII*. (I. Pragmatické aspekty češtiny; II. Komunikační situace a styl; III. Čeština a dějiny; IV. Dynamika českého lexika a lexikologie; V. K české fonetice a pravopisu; VI. Úvahy o české morfologii; VII. Kapitoly ze syntaktologie češtiny.) Olomouc: Univerzita Palackého.

metodologického jakkoliv zajímavých nebo sporných“ (s. 129) i s přesahem do jiných slovanských jazyků (kapitoly 17–21).

III. oddíl zahrnuje následující kapitoly: 15. K teorii a praxi českého mluvnictví, 16. O moderní mluvnici a gramatiku češtiny, 17. Komponentová analýza predikátu a hierarchizace propozice, 18. Poznámky k analytizaci v češtině a v slovanských jazycích, 19. Irealis (-)by-ový v češtině a v slovanských jazycích, 20. Česká fonologie a slovanská morfosyntax z hlediska koncepce centra a periferie jazyka a komunikace,¹¹ 21. Vývojové tendence současné české flexivní morfologie.

„Dílo syntetizující dosavadní lingvistické poznatky do komplexního popisu češtiny a jejího užívání způsobem uživatelsky přátelským, tj. instruktivním“ (s. 124), takto autor koncipuje budoucí moderní mluvnici češtiny, tedy jako „nové, potřebné dílo“ (s. 124), které by se zakládalo na syntéze dosavadních vědeckých poznatků o češtině a české komunikaci a zároveň by bylo uživatelsky přátelským s „maximální explicitností výkladu“ (s. 126), aby mohlo sloužit potřebám co nejširšího okruhu profesionálních a neprofesionálních zájemců.

Obsah každé kapitoly je mimořádně bohatý na myšlenky, názory, postřehy, návrhy, empirický materiál, odkazy na související literaturu, příklady z médií, příklady ze života společenského, ale i autorova osobního, tudíž knihu lze jen doporučit všem zájemcům o český jazyk a českou lingvistiku.

Poslední, IV. oddíl knihy tvoří bibliografie Oldřicha Uličného z let 1997–2021 (s. 163–173), která navazuje na již publikovanou bibliografii z let 1960–1996 (Nebeská, I. – Macurová, A., 1996, s. 299–315).¹²

Pozoruhodný je také název knihy, který lze hodnotit jako velice trefně odrážející její obsah. Každá kapitola je samostatnou *analýzou* vycházející z pojmů a přístupů funkčně-strukturní jazykovědy a aplikovanou především na českém jazykovém materiálu. Zkoumá se jazyk a jeho užívání skrz český jazyk a jeho užívání. Tak se vytváří hluboká *lingvobohemistická* perspektiva předložených analýz.

Aksana Schillová
oddělení gramatiky
Ústav pro jazyk český AV ČR, v.v.i.
a.schillova@ujc.cas.cz

¹¹ V českém znění tento text vychází poprvé.

¹² Nebeská, I. – Macurová, A. (1996): *Jazyk a jeho užívání: sborník k životnímu jubileu profesora Oldřicha Uličného*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Viz také výběrová bibliografie z let 1960–2006 v Chromý, J. – Lehečková, E. – Hesoun, H. (2007): *Rozhovory s českými lingvisty*. I. Praha: Dauphin, s. 324–329.

**Ondřej Dufek – Klára Dvořáková – Martin Beneš –
Hana Mžourková – Barbora Martinkovičová –
Kamila Smejkalová – Veronika Štěpánová:
Jazyková poradna, dobrý den. O češtině a jejích uživateli**
NLN – Nakladatelství Lidové noviny, 2022, 247 s.

Aktuálně vydaná monografie kolektivu autorů z oddělení jazykové kultury ÚJČ (Ondřej Dufek, Klára Dvořáková, Martin Beneš, Hana Mžourková, Barbora Martinkovičová, Kamila Smejkalová, Veronika Štěpánová) se svým zaměřením poněkud vymyká z řady dosud publikovaných rozborů a analýz konkrétních jazykových jevů a nepřináší uspořádaný soubor více či méně laických uživatelských dotazů a jejich odborných reflexí. Autoři práce tentokrát zvolili odlišný postup a z především telefonických dotazů tazatelů, již se obrátili na jazykovou poradnu, se snažili zjistit, jak uživatelé pohlížejí na jazyk, jaké otázky spojené s jeho fungováním si kladou a jak jejich dotazy mohou inspirovat práci jazykovědců.

V devíti tematických kapitolách se autoři monografie zaměřili na problémy související s laickým i odborným vnímáním jazyka, jeho kodifikací, tzv. laickými pravidly, užíváním jazykových příruček, s vývojem jazyka a citlivostí jeho uživatelů k přejímkám či s jejich vnímáním stylové příznakovosti.

Úvod práce (autoři Klára Dvořáková a Ondřej Dufek) je věnován představení historie i současnosti jazykové poradny; zvláštní pozornost je vzhledem k charakteru užitého materiálu věnována telefonickým dotazům a odpovědím na ně. Pro další práci je důležité zavedení tohoto typu dialogu jako komunikačního žánru a zachycení průběhu typizované interakce mezi tazatelem a pracovníkem poradny. Na úvodní kapitolu organicky navazuje představení užitých metod a autentického materiálu určeného k analýze. Ondřej Dufek zde zavádí důležité pojmy, představuje jak různé přístupy ke zkoumání jazyka a koncepty osvětlující vztahy jazyka a jeho uživatelů, tak metody užitá v práci. K základním přístupům patří laická lingvistika, interakční sociolingvistika a jazykový management. Zejména poslední z uvedených přístupů hraje v interakci tazatele s pracovníkem poradny významnou roli, tento typ komunikační výměny je totiž dokladem metajazykové aktivity, během níž si tazatel uvědomí existenci nějakého jazykového problému, dá najevo, že si ho povšiml, a začne plánovat úpravy. Na řešení problému se pak podílí právě pracovníci jazykové poradny.

Zvolený postup analýzy pokládám za legitimní a v podstatě i jediný možný – autoři jednotlivých kapitol se rozhodli pro většinově kvalitativní zhodnocení materiálu, jemuž v případě potřeby předcházelo statistické šetření (i to ale slouží převážně jako nástroj filtrování relevantních dat před kvalitativním zhodnocením

materiálu). O odborné poctivosti autorů svědčí rovněž detailní představení analyzovaných interakcí i provedení jejich přepisů.

Blok tematicky zaměřených kapitol otevírá Ondřej Dufek pojednáním o konceptualizaci jazyka *Kdyby auto fungovalo jako jazyk, tak s ním neodjedete*. Za velmi důležitý a také podnětný pokládám autorův závěr publikovaný zde na s. 55 o hodnocení užitých výrazových prostředků na základě kritéria „správnosti“ z hlediska laické perspektivy a kritéria užitelnosti, respektive použitelnosti z hlediska perspektivy profesionálních lingvistů. Tato kapitola již také naznačuje kompoziční uspořádání dalších oddílů práce, ve kterých je pravidelně nejprve představena problematika, charakterizován užitý materiál a způsob jeho opatření, následuje analýza, shrnutí jejích výsledků a formulace závěrů. Práci dodává na svěžesti a dynamice uvádění vhodně zvolených příkladů analyzovaných vzorků. Tak například okruhy nejčastěji řešených problémů z oblasti jazykových změn v samostatné kapitole Kláry Dvořákové *Občas se něco změní přece jenom* mohou sloužit jako funkční návod k výběru témat ortograficky orientovaných seminářů určených studentům bohemistiky. V analytické části kapitoly autorka nabízí reflexi uživatelských postojů ke změnám (zejména) v pravidlech pravopisu a (alespoň pro mě) překvapivé absence hodnocení těchto změn.

Nezpochybnitelný přínos mají pro profesionální i laické uživatele jazyka závěry kapitoly Hany Mžourkové o laických pravidlech (*Kdesi jsem kdysi viděl...*). Autorka laická pravidla třídí tematicky (její závěry dokládají přetrvávající zájem především o otázky pravopisné), největší pozornost ale věnuje struktuře laických pravidel, a to z hlediska jazykových oblastí, jejich platnosti a vzniku. Pozitivně je třeba ohodnotit nejenom poctivé utřídění a klasifikaci získaného materiálu, ale především jeho zhodnocení a návrhy na další využití získaných výsledků. Již existence laických pravidel je přes jejich defektnost pro lingvistu dobrou zprávou o tom, že laičtí uživatelé o jazyce přemýšlejí a pokoušejí se na základě analogie aplikovat osvojená (a často „upravená“) pravidla i na další jazykový materiál. Fakt, že jsou tato laická pravidla aplikována na jevy, jež jsou z nejrůznějších důvodů pro laiky důležité, může být pro lingvisty velmi dobrým vodítkem při sestavování popularizačních i odborných příruček.

Práce jako celek má dobře promyšlenou strukturu a za kapitolou o laických pravidlech je zařazena kapitola o kodifikaci. Tematický blok uzavírá příspěvek Hany Mžourkové o dotazech týkajících se užívání jazykových příruček. Informačně bohatý je úvod kapitoly *Na koho bych se mohla obrátit, kdybych ten jazyk chtěla změnit?* Kamila Smejkalová v něm čtenáře seznamuje s pojetím kodifikace v české lingvistické tradici, uživatelsky cenný je ale také přehled kodifikačních zdrojů. V dílčích kapitolách pak autorka na autentických dotazech ilustruje základní tematické oblasti související s problematikou kodifikace – od stížností na některé kodifikované prostředky přes nejasnosti a nepochopení kodifikace až po návrhy na její změny. Z hlediska lingvistů působících v oblasti jazykového vzdělávání pokládám za významné analýzy dotazů o závaznosti

kodifikace a možnostech sankcionování jejího porušování a rozporech mezi kodifikací a jazykovou normou. Především pro profesionální lingvisty jsou pak podnětné závěry kapitoly o užívání jazykových příruček *Já jsem se totiž dívala do té vaší příručky, ale nevím, co doporučujete*. Autorka v úvodní části dokládá, nakolik mohou být dotazy směřované na jazykovou poradnu nápomocné při vytváření představy o uživateli jazykových příruček, podrobně také představuje proces výběru a filtrování dotazů vhodných k analýze právě z tohoto aspektu. Hana Mžourková problémy jazykových příruček rozdělila podle toho, zda vznikly na straně publikací, nebo na straně tazatelů. Právě takto orientovaný výzkum je velmi dobře využitelný při zjišťování potřeb uživatelů, jejich postojů k příručkám, případně jejich schopnosti s těmito příručkami pracovat.

Tematicky související kapitoly jsou věnovány dotazům na stylovou příznakovost výrazových prostředků a na výpůjčky v češtině. Kapitola Barbory Martinkovičové *Je vpsané pozvánce toto správně?* je opatřena obsáhlým teoretickým uvedením do problematiky, a to včetně odkazů na aktuální odbornou literaturu a její recepci. Autorka si správně uvědomuje absenci literatury věnované uživatelskému vnímání stylové příznakovosti a ve své kapitole věnuje pozornost hned několika aspektům jazykového managementu – jak fázi povšimnutí si a rozpoznání stylové kvality prostředku na straně uživatele, tak fázi kladení otázek profesionálovi (v tomto případě tedy zaměstnanci jazykové poradny), spojené s hodnocením problematického prostředku, a konečně také fázi hodnocení a plánovaných úprav. Autorka provádí statistické šetření, ve kterém třídí lexikální výrazy, jež se opakovaně stávají předmětem dotazování, podle přítomnosti stylového příznaku a jejich uvedení ve slovnících, zajímavé je také kvantitativní vyhodnocení prostředků podle příznakovosti z hlediska sociálního, funkčního, pragmatického časového a prostorového aspektu. Obohacení výzkumu stylové kvality výrazových prostředků o „laické“ uživatelské hledisko přináší lingvistům důležitou zpětnou vazbu. Dokládá, že hodnocení prostředku laikem je velmi často spojeno s konkrétní komunikační situací, a ukazuje limity jak tradičního pojetí stylové příznakovosti, tak novějšího rozdělení jazykových prostředků do registrů (jedná se o přístup, ve kterém se upouští od statického zařazení prostředku do systémové třídy, výraz je charakterizován spíše typem situace a druhem kontaktu, ve kterém je užit).

Otázka citlivosti uživatelů k jinojazyčným přejímkám dlouhodobě přitahuje pozornost lingvistů i laických uživatelů jazyka. Veronika Štěpánová se v kapitole *Tahá mě to za uši, ale možná že si člověk zvykne* celkem logicky věnuje novodobým přejímkám, jež se stávají předmětem dotazů. Autorka ve svém příspěvku neprovádí rozsáhlá šetření, z dotazů, jež řešili pracovníci jazykové poradny, pouze vybírá ty, které se týkaly přejímání z cizích jazyků. Výzkum tedy primárně neřeší obvyklou otázku vztahu uživatelů k přejímání, neboť tazatelé obvykle názor nevyjadřují a pouze se ptají na správnost/adekvátnost konkrétního výrazu. Výpovědi tazatelů tedy nejsou motivovány lingvistou a tazatelé se doptávají např. na pravopis přejatých slov,

jejich morfologii, problémy se slovo tvorbou, lexikologií, výslovností či jejich syntaktickým uplatněním. Výsledky výzkumu opět přinášejí podněty k dalším odborným aktivitám spojeným s osvětou, neboť z nich vyplývá, že tazatelé se nejčastěji zajímali o možnosti kombinování výrazů cizího a domácího původu, pravopis přejatých slov a s ním spojenou adaptaci, vliv cizích jazyků na češtinu, nahraditelnost přejímek výrazy domácími a grafické odlišení méně frekventovaných přejímek. Autorka při vlastní analýze opět vychází z autentických dotazů a dílčí problémy erudovaně komentuje. Jistě zajímavý je postřeh, že odmítavé postoje k přejatým slovům často vyplývají z neznalosti či nepochopení daných výrazů, podnětné jsou rovněž závěry o „firemní“ jazykové politice směřující k bezvýhradnému přijetí slov původem cizích.

Poslední dvě kapitoly jsou pak věnovány reflexi odpovědi pracovníků jazykové poradny tazateli a širěji pojatému zamyšlení o roli Ústavu pro jazyk český. Kvalitativní analýze předchází v kapitole Martina Beneše *No ale, je to fakt správněj tvar, jo?* rozsáhlé statistické šetření představující jak sběr dat, tak typy dotazů, jejichž autoři následně vyjadřují nesouhlas s poskytnutou odpovědí. Autor proběhlé komunikační výměny hodnotí s ohledem na odlišné sociální role komunikantů – tazatele laika a odpovídajícího lingvisty profesionála; odpovědi pak klasifikuje podle toho, zda tazatelé vyjadřují zklamání ze získané odpovědi a jakým způsobem na tyto odpovědi reagují (mírně a nepřímě, nebo interakčně a reaktivně). Typizované situace jsou opět ilustrovány komentovanými autentickými příklady, autor analytickou část vhodně doplňuje i o typy argumentů užívaných tazateli. V závěrečné kapitole *Ale máte přece povinnost mít dozor nad jazykem* Ondřej Dufek analyzuje interakce, ve kterých se tazatelé pozastavují nad rolí Ústavu pro jazyk český a formulují svá očekávání spojená s prací této instituce. Dotazy třídí podle převládající komunikační funkce na akční, reakční a nevyhraněné. Z dotazů laických uživatelů vyplývá, že jejich zájem je motivován mnohem více obavami o češtinu a její integritu než o její status; připojena jsou i doporučení uživatelů pracovníkům poradny, jak by ve své práci měli postupovat. Součástí kapitoly je i oddíl věnovaný odpovědím lingvistů a strategiím, které při vysvětlování svých možností a pozic využívají. Autor v závěru kapitoly logicky odmítá alternativu aktivního zasahování do způsobů užívání češtiny a roli Ústavu pro jazyk český i nadále vidí především v popularizaci jazyka a vysvětlování jeho fungování ve společnosti.

Autoři monografie si velmi dobře uvědomují limity univerzálnosti výsledků výzkumu, které souvisejí především s charakterem tazatelů. Jejich závěry jsou zejména díky poctivě provedenému sběru a klasifikaci dat a jejich erudované a v nejlepší smyslu slova profesionálně provedené analýze velmi dobře uplatnitelné v dalších odborných i populárně-naučných aktivitách Ústavu pro jazyk český. Práce přináší řadu podnětů jak pro teoreticky vedený výzkum, tak

pro lingvisty zapojené do vzdělávacího procesu a její využitelnost vidím více na straně odborné veřejnosti než na straně laických uživatelů češtiny.

Jindřiška Svobodová
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
jindriska.svobodova@upol.cz

Dynamika šíření lexikálních inovací: Identitární neologie a sociolektologie ve francouzském jazykovém kontextu

Alena Polická, Brno: Masarykova univerzita, 2022, 289 s.¹

V roce 2022 vyšla v edici Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity publikace s názvem *Dynamika šíření lexikálních inovací: Identitární neologie a sociolektologie ve francouzském jazykovém kontextu*, jejíž autorkou je Alena Polická. Kniha vychází z habilitačního spisu obhájeného v listopadu 2019 na témže pracovišti.

Publikace je výsledkem autorčina dlouholetého výzkumného zájmu o sociolekt francouzské mládeže a navazuje na závěry disertační práce obhájené v roce 2007, jež rovněž vyšla knižně (srov. Podhorná-Polická, 2009). Jedná se o mimořádně zajímavou monografii zaměřenou na interdisciplinárně orientovaný základní výzkum dynamiky šíření generačně příznakového neologického lexika, jejímž cílem je dle autorky „nastínit současné trendy ve výzkumu substandardní úrovně francouzštiny, která bude zkoumána z hlediska lexikonu jednak ve spontánní komunikaci mládeže a jednak v mediálním prostoru“ (kap. 1, s. 9). Práce řeší nejen otázky obecně teoretické, ale také prakticky metodologické.

Monografie je rozdělena do pěti logicky uspořádaných kapitol – včetně úvodní a závěrečné části – a systematicky seznamuje čtenáře jak s teoretickým rámcem výzkumu lexikálních inovací ve frankofonní i české jazykovědě, tak s postupem a výsledky několika výzkumných sond. Po krátkém úvodu, jenž shrnuje cíle a obsah publikace, následuje kapitola nazvaná *Sociolexikologie a sociolingvistika inovací*. Tato část je teoretickou reflexí nad problematikou obecně jazykovědné terminologie v kontextu frankofonní i české jazykovědy. Autorka se zvláště zaměřuje na vymezení termínu *inovace* a *neologismus* a v kontextu zacílení výzkumu navrhuje nový termín *sociolexikologie*, jenž má za cíl zdůraznit sociologický přístup k procesu šíření (nového) lexika. Dále se podrobně věnuje reflexi (nejen) metodologických možností i úskalí zkoumání synchronní dynamiky jazyka a v interdisciplinárně zaměřeném oddíle rozpracovává teorii difuze inovací a její využití pro sociolingvistický, respektive sociolexikologický

¹ Tato recenze vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

výzkum. Historickým vhladem do práce raných průkopníků francouzské sémantiky z přelomu 19. a 20. století (především M. Bréala, A. Darmestetera, A. Meilleta) autorka ukazuje, že podrobnější studium jazykových inovací není moderní záležitostí, ale ve Francii se datuje přinejmenším do 2. poloviny 19. století.

Kapitola s názvem *Historie lexikálních inovací ve Francii* je, jak napovídá název, historickým exkurzem, jenž tematicky navazuje na závěrečný oddíl kapitoly předcházející. Autorka se zaměřuje jednak na historii chápání pojmů *neologismus* a *neologie*, jednak na problematiku slovníkového zpracování neologismů a sociolektů.

Nejobsáhlejší kapitola publikace nese název *Kapitoly ze sociolexikologie* a prezentuje výsledky pěti případových studií. Teoretické koncepty jsou v této kapitole aplikovány na konkrétním jazykovém materiálu francouzštiny. Cílem této kapitoly je dle autorky nejen představit výsledky výzkumů, ale také upozornit na rozdíly v terminologii mezi francouzskou a českou jazykovědnou tradicí, mimo jiné také na rozdílné chápání termínu *argot*, který je ve francouzské lingvistice pojímán mnohem širěji a označuje vrstvu lexika, kterou v české jazykovědě obvykle nazýváme *sociolekt* či *slang* (kap. 4, s. 101).

První dvě případové studie vycházejí z analýzy vybraných slovníkových materiálů. První studie je zaměřena na srovnání pojetí expresivity ve francouzské a české lexikografické praxi a zároveň na vzorku příznakových slov prezentuje vývoj pojetí expresivity ve vybraných slovnících v 2. polovině 20. století a v současnosti. Ve druhé studii se autorka věnuje komparaci korpusů vytvořených na podkladě francouzských všeobecných slovníků, slovníků sociolektů a autorčina korpusu *RapCor* tvořeného texty frankofonních rapových písní a zjišťuje, která kritéria jsou aplikována pro zařazení lexému do všeobecného výkladového slovníku.

Třetí a čtvrtá studie se zaměřují na analýzu vybraných identitárních neologismů excerptovaných z textů francouzských rapových písní, které představují jedinečný zdroj dat pro sledování sémantického vývoje identitárního lexika. Ve třetí studii autorka vybírá příklady tří konkrétních identitárních lexémů a pomocí dotazníkové metody zjišťuje míru znalosti sémantiky těchto lexémů mezi francouzskou mládeží. Čtvrtá studie sleduje, jakým způsobem se francouzská mládež identifikuje s oblastí, kde žije, a jak se tato identifikace vyjevuje v jazyce na pozadí rapových textů.

Poslední text předkládá výsledky desetiletého časosběrného výzkumu (2008–2018) šíření slova *bol(l)os(s/se)* a jeho změny významové, pravopisné a identitární (kap. 5, s. 235). Tento lexém se nakonec natolik rozšířil, že je dnes zařazen do nejprestižnějších výkladových slovníků francouzštiny. Autorka si na případu jeho šíření dává za cíl „představit kombinaci metody kvantitativní s metodou časosběrnou jakožto inovativní přístup k dynamicky pojímané neologii“ (kap. 1, s. 11) a zvolenou metodologií detailně prezentuje. Společně se svojí francouzskou kolegyní A. Fiévetovou autorka připravila a analyzovala

dotazníky, které zjišťovaly rozšíření lexému mezi francouzskou mládeží v různých časových obdobích. V této případové studii má čtenář jedinečnou příležitost sledovat, jakými procesy prochází lexém, který se v průběhu méně než dvou desetiletí z ojedinelého slova stal heslem prestižních francouzských slovníků. Autorka však upozorňuje, že takto překotný vývoj není obvyklý a jistou roli v něm hrál i mediální zájem o její výzkum.

Recenzovanou publikaci považujeme za mimořádnou jednak z toho důvodu, že nabízí českým čtenářům možnost seznámit se s výsledky komplexního výzkumu tematicky zaměřeného na substandardní francouzské lexikum, jednak proto, že představuje zajímavé prolnutí dvou jazykovědných tradic a přináší pro českou jazykovědu mnohé inspirativní podněty do výzkumu (nejen) identitárních neologismů.

*Karolína Táborská
oddělení současné lexikologie a lexikografie
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
k.taborska@ujc.cas.cz*

11 let spolupráce Katedry německé jazykovědy Univerzity v Řezně a Ústavu germánských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy¹

V letošním roce si Katedra německé jazykovědy Univerzity v Řezně (dále jen KNJ)² a Ústav germánských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (dále jen ÚGS)³ připomínají jedenácté výročí spolupráce. Desáté výročí, které by jistě bylo vhodnější příležitostí k bilanci, zastihlo obě pracoviště uprostřed koronavirové pandemie, jež nás postavila před nové náročné úkoly, kterým bylo potřeba věnovat zvýšenou pozornost. Spolupráci založenou především na akademické mobilitě zcela nepřerušila, ale přece jen značně poznamenala. A tak se nyní ohlédneme nikoli za uplynulým desetiletím, ale jedenáctiletím.

Intenzivní kontakty mezi oběma pracovišti existovaly již před rokem 2011;⁴ v této souvislosti zmiňme např. příspěvky řezenských akademiků v publikačních výstupech ÚGS,⁵ jimi prováděné revize slovníků vznikajících v ÚGS⁶ či různé přednášky na půdě partnerské instituce.⁷ V červnu roku 2011 však tato spolupráce dostala nový impuls v podobě týdenní exkurze pražských studentů do Řezna s financováním ze strany DAAD.⁸ Exkurzi zorganizovali Vít Dovalil (ÚGS), Boris Blahak (v té době ÚGS, lektor DAAD) a Astrid Winter (tehdy Ústav translologie FF UK a shodou okolností v té době ředitelka DAAD v České republice). O rok později se v Praze konala konference „Sozialwissenschaftliche Grundlagen der Methodologie der Standardvarietäten-Forschung“⁹ za účasti akademiků z obou (ale i dalších) pracovišť. Tato konference byla v daném kontextu zásadní mj. proto, že obě akademická pracoviště inspirovala k další

¹ Tento výstup vznikl v rámci programu Cooperatio, vědní oblasti Lingvistika. Za cenné komentáře k původní verzi textu děkujeme Marii Vachkové (ÚGS FF UK).

² Viz <https://bit.ly/3BC8Yw5>.

³ Srov. <https://german.ff.cuni.cz/cs/>.

⁴ Smlouvy o spolupráci mezi Karlovou univerzitou a Univerzitou v Řezně existují přinejmenším od roku 1999.

⁵ Např. Greule, A. (2008): Möglichkeiten und Grenzen einer Aufnahme von Namen in das Große deutsch-tschechische Wörterbuch. In: Marie Vachková (ed.), *Beiträge zur bilingualen Lexikographie*. Praha: Karolinum, s. 61–69.

⁶ Např. Susanne Näßl redigovala excerpta z připravovaného *Německo-českého slovníku pro historiky a archiváře*.

⁷ Např. Vachková, M.: *Kontrastive Linguistik und Lexikographie*, Řezno, 21. 5. 2003.; Bachmann, A.: *Der Atlas der historischen deutschen Mundarten in der Tschechischen Republik*, Praha, 5. 11. 2008.

⁸ Německá akademická výměnná služba, viz <https://www.daad.de/de/>.

⁹ Abstrakty z konference srov. <https://bit.ly/3YpDH9g>.

spolupráci, která následně pokračovala v podobě projektu financovaného opět prostřednictvím DAAD v rámci programu Ostpartnerschaften; projekt spolupráce KNJ a ÚGS od jeho počátků vedou a koordinují Paul Rössler za KNJ a Vít Dovalil za ÚGS.¹⁰

Cílem projektu je spolupráce mezi KNJ a ÚGS v oblasti výzkumu a vzdělávání, přičemž hlavními tématy jsou otázky široce sociolingvistické. Podpora ze strany DAAD spočívá primárně v zajištění mobility akademických pracovníků a studentů; v průběhu uplynulých jedenácti let tak byla na základě spolupráce uskutečněna celá řada přednášek, připomeňme např.:

- Dovalil, V.: *(De-)Standardisierungsprozesse und (De-)Konstituierung der Standardvarietät als dynamische metasprachliche Phänomene*. Řezno, 5. 6. 2012.
- Rössler, P.: *Devariation*. Praha, 29. 11. – 1. 12. 2012.
- Dovalil, V.: *Ist Faktizität eine Voraussetzung für Normativität? Ein Beitrag zur Diskussion über die Methodologie der Sprachnormenforschung*. Řezno, 4. 6. 2013.
- Thurmair, M.: *Standardisierung und Destandardisierung im Sprachgebrauch und für den Bereich des Deutschen als Fremdsprache am Beispiel des Konjunktivs*. Praha, 20. 12. 2013.
- Scheuringer, H.: *Bayerisches Standarddeutsch – Des Faktischen normative Schwäche*. Praha, 20. 12. 2013.
- Rössler, P.: *Sprachmanagement auf Makroebene: Norm und Gebrauch am Beispiel der Interpunktion im Vorfeld*. Praha, 21. 12. 2013.
- Dovalil, V.: *Standard und Standardsprachlichkeit als methodologisches Problem*. Řezno, 24. 4. 2014.
- Blahak, B.: *Konstruktion einer „Idealnorm“: Zwischen regionaler Gebundenheit und exklusiver Stilisierung: Sprachrealität und -fiktion im „Prager Kreis“*. Řezno, 21. 4. 2015.
- Dovalil, V.: *Tschechisch in der Oberpfalz – postmoderne Nachbarschaftseffekte?* Řezno, 22. 4. 2015.
- Dovalil, V.: *Zum Management der Mehrsprachigkeit im Kontext der EU-Rechtsprechung*. Řezno, 23. 4. 2015.
- Krapp, R.: *Zum Zusammenhang von Junktion und Interpunktion in der Kaschauer Zeitung 1872–1914*. Praha, 9. – 12. 12. 2015.
- Reimann, S.: *Normwidrige Schreibungen und nicht-alphabetische Zeichen als Emotionsmarker – Einblicke in die Forenkommunikation am Beispiel der Selbsthilfeplattform www.hungrig-online.de*. Praha, 9. – 12. 12. 2015.
- Rössler, P.: *Was uns Kodizes sagen – und was nicht: Unschärfemarker im „Zweifelsfälle“-Duden*. Praha, 9. – 12. 12. 2015.

¹⁰ Bližší informace k programu DAAD-Ostpartnerschaften viz <https://bit.ly/3YOIyBo>.

- Dovalil, V.: *Bewertung als Bestandteil metasprachlicher Aktivitäten*. Řezno, 20. 4. 2016.
- Šemelík, M.: *Zu usage notes in ausgewählten Wörterbüchern*. Řezno, 20. 4. 2016.
- Dovalil, V.: *Kodifizierung und ihre Stellung in der Sprachplanung*. Řezno, 9. 5. 2017.
- Schneider, T.: *Plurizentrismus des Deutschen in der Praxis des DaF-Unterrichts. Auswertung eines schriftlichen Interviews*. Řezno, 11. 5. 2017.
- Hejhalová, V.: *Phraseme als komplexe Zeichen aus korpuslinguistischer und phraseographischer Sicht*. Řezno, 14. 5. 2018.
- Vachková, M.: *Wieviel Musik verträgt ein Wörterbuch?* Řezno, 15. 5. 2018.
- Dovalil, V.: *Deutsch als Objekt sprachpolitischer Interessen in Europa: Akteure, Strategien und Hindernisse*. Řezno, 25. 7. 2020 (online).
- Dovalil, V.: *Legitimität von Normen in der Postmoderne*. Řezno, 2. 11. 2021.
- Šemelík, M.: *Zur lexikographischen Erfassung von Tabuwörtern*. Řezno, 4. 11. 2021.
- Vachková, M.: *Ausgrenzung in der Lexikographie. Zur Darstellung des „Zigeuners“ (tsch. cikán/cigán) in den tschechischen Wörterbüchern seit dem 16. Jh.*, Řezno, 4. 11. 2021.
- Dovalil, V.: *Gendergerechte Sprache als Beispiel von Sprachmanagement*. Řezno, 3. 5. 2022.
- Rössler, P.: *New Forms of Address in German. Examples of Gender Discourse in the Context of Language Standardization*. Praha, 9. 11. 2022.

Protože nechceme zůstat u pouhého výčtu aktivit, rozšíříme tuto zprávu o vsuvku týkající se druhé nejnovější položky v seznamu výstupů spolupráce KNJ a ÚGS (přednáška Víta Dovalila v Řezně dne 3. 5. 2022, viz výše), neboť je věnována tématu společensky navýsost relevantnímu a aktuálnímu. Zde nabízíme tedy její krátké shrnutí: Snahy o genderově vyvážené vyjadřování zasadil autor přednášky do rámce teorie jazykového managementu. Koncept jazykového managementu je přitom definován jako chování uživatelů vůči jazyku, jak se projevuje v diskurzích. Jedná se o sumu metajazykových aktivit, k nimž se řadí různorodé projevy pozornosti typu komentářů o jazyce a způsobech jeho užívání, jejich hodnocení, diskusí o kvalitě jazyka včetně kritiky těchto diskusí, prosazování korektur, debat o pravopisných reformách atd.¹¹ Zasahování do jazyka se v případě genderově vyváženého vyjadřování týká jak jazyka užívaného v mluvených a psaných interakcích konkrétními mluvčími, tak jazyka jako systému. U tohoto fenoménu jazykově ideologické povahy máme co do činění s intervencemi – a reakcemi na ně – prováděnými různými sociálními aktéry (jedinci i společenskými skupinami/organizacemi), kteří svým chováním vůči

¹¹ Srov. www.languagemanagement.ff.cuni.cz.

jazyku sledují různorodé zájmy. Nesoulad těchto zájmů se pak projevuje v četných sporech a mnohdy konfliktních diskusích. Je přitom zřejmé, že aktéři zastávají rozličné sociální pozice, a mocí, která je pro prosazování těch či oněch zájmů nezbytná, disponují v různé míře. V německém jazykovém společenství lze doložit stovky případů, do nichž se tento jazykový problém promítl. Alespoň stručně budiž na tomto místě zmíněny dva z nich: (a) Statut univerzity v Lipsku ze srpna 2013¹² je napsán v generickém femininu. Autoři tohoto textu hned v první poznámce pod čarou uvádějí, že gramatické formy ženského rodu se ve stejné míře vztahují na osoby pohlaví ženského i mužského. § 16 statutu je tak nazván „rektorka“, § 17 „kancléřka“, § 27 „děkanka“ atd. (b) Sárská spořitelna používala v obchodním styku předtištěné formuláře, které na rozdíl od univerzity v Lipsku byly formulovány pouze v generickém maskulinu. Jedna z klientek této spořitelny se ovšem označením „majitel účtu“ (*Kontoinhaber*) necítila oslovena a jednala tak, jako by se tento výraz na klientky nevztahoval. Po prvotních sporech na pobočce spořitelnu zažalovala. Spolkový soudní dvůr po několika rozhodnutích soudů nižší instance ve svém pravomocném rozsudku z 13. března 2018 (BGH, VI ZR 143/17, zejména odst. 38 až 40 odůvodnění)¹³ rozhodl, že užívání generického maskulina spořitelnou není nelegitimní a že důstojnost žen-klientek nesnižuje. Soud se přitom odvolal mj. na běžné užívání generického maskulina v textech zákonů. Ústavní stížnost žalobkyně proti tomuto rozsudku pak Spolkový ústavní soud v Karlsruhe zamítl svým usnesením z 26. května 2020 s odkazem na její nedostatečné odůvodnění jako nepřipustnou (1 BvR 1074/18).¹⁴ Zásahy do gramatického systému se v souvislosti s genderem v němčině – ale i v jiných jazycích – týkají kromě substantiv velmi citelně i zájmen (osobních, přivlastňovacích i dalších) či dokonce členů. Nejedná se tu ovšem pouze o několik desetiletí trvající debatu o ženské alternativě zájmena *man* (tj. formu *frau*). Sociální aktéři usilující o rovnoprávnost vytvořili takové formy jako *sier* nebo *xier*, které reprezentují kontaminaci zájmen *sie* a *er*. Z podobného principu vychází návrh formy členu (a současně též vztažného zájmena) *dier* (tj. kontaminace *die* a *der*). Mnohem méně průhledná je pak v tomto srovnání forma přivlastňovacího zájmena *sies*, která má reprezentovat mask./neutr. *sein* a fem. *ihr*. Důležité je v této souvislosti dodat, že nejde o pouhé návrhy forem, které by měly rozšířit stávající paradigmata zájmen, nýbrž že některá z výše uvedených zájmen již byla použita např. v překladech anglických textů či titulků obsahujících genderově neutrální *they* do němčiny jako funkčně adekvátní ekvivalenty.¹⁵ Jejich širší implementace v každodenním jazyce – zvláště v případě vnucování odpůrcům těchto forem – však představuje otázku více než složitou. Bez ohledu na konkrétní výsledky tyto velmi živé až zjitřené debaty o genderově vyváženém vyjadřování

¹² Srov. <https://1url.cz/srTFw>.

¹³ Viz <https://1url.cz/2rTpi>.

¹⁴ Srov. <https://1url.cz/0rTpw>.

¹⁵ Uvést lze např. německý překlad románu *Carmilla* americké autorky Kim Turrisi, další příklady srov. <https://www.annaheger.de/pronomentexte/>.

zcela jistě vypovídají o jednom segmentu současné postmoderny. Ta vedle ekologičnosti hospodaření, globalizace a vysoce vyspělých technologií akcentuje (super)diverzitu či multikulturalismus. A právě též zrovnoprávňování a snahy o rovné zacházení s lidmi bez diskriminace až na úroveň kolektivních i individuálních práv a identit.

Naše zpráva by byla neúplná, kdybychom nezmínili, že některé z výše uvedených přednášek byly prosloveny na společných workshopech realizovaných právě díky zmíněnému projektu. Zúčastnili se jich jak akademici, tak studenti; uspořádány byly v letech 2013 (*Jazykový standard*), 2015 (*Management psaného jazyka*) a 2017 (*Kodifikace jazyka*) jako součást společných výukových kurzů, jež probíhaly paralelně na obou univerzitních pracovištích. Z prvně jmenovaného workshopu vznikl sborník příspěvků s názvem *Standardvarietät des Deutschen. Fallbeispiele aus der sozialen Praxis*.¹⁶ Pražští studenti těžili též z možnosti účastnit se výuky vedené řezenskými vyučujícími v Praze, připomeňme především přednášky Sandry Reimannové ke gramatice textu v rámci pražských gramatických kurzů v akademickém roce 2016/2017. Přínos projektu dále spočívá v tom, že nepřímo podpořil i spolupráci ÚGS s dalšími pracovišti Univerzity v Řezně, konkrétně s centrem pro česká studia Bohemicum,¹⁷ srov. jak společné publikace,¹⁸ tak společně zajišťovanou výuku,¹⁹ resp. přednáškovou činnost.²⁰

Z hlediska perspektivy spolupráce zde krátce uvedme alespoň oblast didaktiky němčiny jako cizího jazyka. Učitelské studium v bakalářském a navazujícím magisterském stupni bylo v ÚGS akreditováno na jaře 2019 a od akademického roku 2019/2020 do něj nastoupili první studenti. I na řezenské univerzitě je možné studovat učitelství němčiny jako cizího jazyka, a to právě na KNJ. Internacionalizace a možné propojení se zahraničními pracovišti nabízejí studentům každého oboru výtečnou možnost poznat nové lidi, jiné přístupy

¹⁶ Dovalil V. – Šichová K. – Krapp R. – Rössler P. (eds.) (2015): *Standardvarietät des Deutschen. Fallbeispiele aus der sozialen Praxis*. Berlin: Logos Verlag.

¹⁷ <https://www.uni-regensburg.de/bohemicum/startseite/index.html>.

¹⁸ Vedle již zmíněného sborníku dále (výběr): Dovalil V. – Šichová K. (2017): *Sprach(en)politik, Sprachplanung und Sprachmanagement*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter; Šichová, K. – Šemelík, M. (2018): Einfach klasse! Ein Bericht über das Wörterbuch der tschechischen Phraseologie und Idiomatik, *Proverbium. Yearbook of International Proverb Scholarship* 35, s. 275–292; Šichová, K. – Šemelík, M. (2016): *Was nicht ist, kann noch werden. Zur Parömioididaktik im Tschechisch-als-Fremdsprache-Unterricht. Teil 1: Eine exemplarische Lehrwerk- und Wörterbuchanalyse, Beiträge zur Fremdsprachenvermittlung* 57, s. 61–104.

¹⁹ Dovalil, V. – Šichová, K.: *Sprachmanagement*. ÚGS FF UK, zimní semestr 2013/2014; Šichová, K. – Šemelík, M.: *Probieren geht über Studieren. Sprichwörter und Sprichwortdidaktik in Theorie und Praxis*. ÚGS FF UK, letní semestr 2017.

²⁰ V této souvislosti jmenujme přednášku Víta Dovalila *Zur Stellung des Deutschen als Fremd- und Minderheitensprache in Tschechien* v rámci workshopu „Nachbarsprachen Deutsch und Tschechisch. Interkulturelle Interaktion“. Bohemicum – Center for Czech Studies, Řezno, 23. 6. 2022.

a získat nové kontakty. Nejinak je tomu i v případě studia učitelství němčiny. O rozšíření zahraniční spolupráce tak ÚGS usiluje již od roku 2019, kdy v této věci došlo k prvním kontaktům mezi ÚGS a KNJ a byla navázána prvotní spolupráce (za KNJ Anna-Maria Thaler, za ÚGS Věra Hejhalová; hospitace na kurzu korpusové lingvistiky ve výuce němčiny a následná diskuse nad budoucí možnou spoluprací). Oběma pracovištím je blízké např. téma korpusů a jejich didaktické využití, nabízí se tedy možnost rozpracování tohoto tématu jak po vědecké, tak po didaktické linii. Po covidovém omezení kontaktů byla jednání v této věci obnovena na jaře 2022, a sice s vedoucí katedry výuky němčiny jako cizího jazyka Marií Thurmair. Do budoucna lze tedy očekávat jak společné odborné publikační výstupy, tak vzájemné hostování akademiků obou univerzit, jakož i vzájemné výměnné pobyty či společné kurzy českých a německých studentů ve studijním programu učitelství němčiny jako cizího jazyka.

Projekt v uplynulých jedenácti letech dokázal, že úzká spolupráce je obohacující nejen pro akademiky, ale i pro studenty studijních programů, které zmíněná akademická pracoviště zajišťují. Nelze si tak než přát, aby finanční podpora akademické mobility pokračovala a aby jí nestály v cestě překážky jako (snad již ustupující) pandemie covidu-19.

*Vít Dovalil, Martin Šemelík, Věra Hejhalová
Ústav germánských studií
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
vit.dovalil@ff.cuni.cz,
martin.semelik@ff.cuni.cz
vera.hejhalova@ff.cuni.cz*

*Paul Rössler
Katedra německé jazykovědy
Univerzita v Řezně
Paul.Roessler@ur.de*

70 let dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český v Brně (1952–2022)¹

1. Úvod

Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky se od svého vzniku jako jediné akademické pracoviště v Česku systematicky věnuje výzkumům tradičních teritoriálních dialektů českého národního jazyka. Zaměřuje se nejen na výzkum nářečí, ale též na uchování nářečního bohatství, jeho archivaci, zpracování a prezentování všem zájemcům z řad odborné i laické veřejnosti. Dialektologové sledují také běžnou mluvu v oblastech, které se vyznačují různou mírou migrace obyvatelstva, tj. ve městech a v pohraničí, kde došlo po druhé světové válce k výměně obyvatelstva.

2. Vedení dialektologického oddělení

V roce 1946 vznikl v Praze Ústav pro jazyk český (ÚJČ) a jedním z jeho oddělení se stalo i oddělení dialektologické, vedené Jaroslavem Voráčem. Spolupracovalo se slovanským seminářem brněnské filozofické fakulty, tehdeším centrem nářečních výzkumů na Moravě a ve Slezsku.

Počátkem 50. let 20. století Jaroslav Voráč podnítil vznik brněnské pobočky dialektologického oddělení. Zřízena byla 1. 10. 1952 a fungovat začala v roce 1953. V čele stál jen krátce Adolf Kellner, neboť ještě téhož roku zemřel. Vedoucím byl jmenován František Trávníček, který v té době zastával i funkci rektora Masarykovy univerzity, fakticky oddělení řídil Josef Skulina. V letech 1961–1969 byl hlavou brněnské dialektologie Jan Chloupek. Po jeho odchodu na filozofickou fakultu se stal externím vedoucím Arnošt Lampecht, interním vedením byl pověřen Jan Balhar, jenž od roku 1979 oddělení vedl oficiálně.

Řízení pražského dialektologického oddělení mezitím převzal po Jaroslavu Voráčovi Slavomír Utěšený, po deseti letech ho v roce 1982 vystřídal Pavel Jančák.

Po velké reorganizaci ÚJČ v roce 1983 patřili pražští dialektologové organizačně pod brněnské pracoviště a veškerá dialektologická práce v rámci ÚJČ se postupně soustředila pouze do Brna (podrobněji Dvořáčková 2011, s. 74²).

V roce 1993 se vedení dialektologického oddělení ujala Stanislava Kloferová. Po jejím odchodu na tříletý lektorát na vídeňskou univerzitu v roce 2000 se

¹ Tento příspěvek vznikl na základě řešení projektu č. DG20P02OVV029 *Nářečí českého jazyka interaktivně. Dokumentace a zpřístupnění mizejícího jazykového dědictví jako nedílné součásti regionálních identit*; poskytovatel podpory Ministerstvo kultury, Program NAKI II.

² Dvořáčková, V. (2011): *Osudy Ústavu pro jazyk český. Dějiny ÚJČ ČSAV a jeho předchůdců ve světle archivních pramenů*. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i.

vedoucí stala Milena Šipková, jež ve své funkci setrvala do konce roku 2018. Poté byla vedením dialektologického oddělení pověřena Martina Ireinová.

3. Nářeční výzkumy – tzv. korespondenční ankety (1947–1958)

Ihned po svém vzniku v roce 1946 zahájilo dialektologické oddělení ÚJČ přípravy na systematické výzkumy tradičních teritoriálních dialektů.

V první fázi (1947–1953) se dialektologové soustředili na hláskoslovné a tvaroslovné jevy. Do terénu – zpravidla do obcí, v nichž se tehdy nacházela škola – rozeslali 13 oblastních dotazníků; dotazníky vyplnili místní učitelé spolu s rodilými mluvčími a vrátili je zpět do ÚJČ. Rozsáhlý nářeční materiál, získaný touto nepřímou (korespondenční) metodou, byl kartograficky zpracován; tím si dialektologové vytvořili ucelenou představu o tehdejšímu stavu nářečí na celém území českého národního jazyka.

V druhé, lexikální fázi nářečního výzkumu (1954–1958) připravilo pražské a brněnské oddělení dva sešity *Slovníkového dotazníku pro nářečí českého jazyka*. Z tohoto cenného materiálu čerpají dialektologové i v současnosti, a to jak při jazykovězeměpisném zpracování nářečního materiálu, tak při jeho zpracování lexikografickém.

4. Celouzemní přímý terénní výzkum (1964–1976)

Zkušenosti z předcházejících výzkumů zúročili dialektologové při přípravě *Dotazníku pro výzkum českých nářečí* (1964–1965). *Dotazník* obsahuje dva oddíly čítající celkem 2 649 položek. Oddíl A je zaměřen zejména na jevy diferencující se lexikálně a slovtvorně a je uspořádán podle věcněvýznamových souvislostí (místní a domácí prostředí, hospodářství, zemědělské práce, příroda, člověk, život člověka, společenský život); v oddíle B jsou obsaženy jevy gramatické a syntaktické. Nedílnou součástí *Dotazníku* je i obrázková příloha s 34 náčrtky některých reálií venkovského života, např. dřevěného a železného pluhu, kosy, cepu, vrat, máselnice. Pro výzkum ve městech byl navíc vytvořen *Dodatkový lexikální dotazník pro výzkum mluvy ve městech*, jehož prostřednictvím se zjišťovala pojmenování pro 139 reálií vztahujících se k městskému životu.

Na základě *Dotazníků* se následně uskutečnil přímý terénní výzkum. Proběhl na celém území českého národního jazyka a vedli ho školení explorátoři – přibližně třicet pracovníků z pražského a brněnského dialektologického oddělení ÚJČ. V Čechách řídil práce Jaroslav Voráč, na Moravě a ve Slezsku Jan Balhar.

Hlavním cílem bylo zachytit nejstarší stav našich tradičních nářečí. Zkoumalo se především starousedlé zemědělské obyvatelstvo, v letech 1964–1972 se ve 420 venkovských lokalitách zapojilo celkem 4 364 respondentů z vrstvy nejstarší generace.

Navazující výzkum v 57 městech, jehož cílem bylo zachytit běžnou městskou mluvu, se uskutečnil v letech 1973–1976. Ve vnitrozemí se zkoumalo

u příslušníků nejstarší generace i u 14–15leté mládeže; v pohraničí se vzhledem k poválečnému osídlování nářečně, zčásti i jazykově různorodým obyvatelstvem výzkum zaměřil jen na mluvu nejmladších mluvčích, kteří zde žili od narození nebo od dětství. Celkem se do výzkumu ve městech zapojilo 1 032 mluvčích (365 ze starší generace, 667 z mladé generace).

Nářeční výzkum byl uskutečněn i ve 13 vybraných vesnicích se starší českou kolonizací v zahraničí, a to v Polsku, bývalé Jugoslávii (dnešním Chorvatsku, Srbsku, Bosně a Hercegovině) a v Rumunsku.

5. Výsledek výzkumu – *Český jazykový atlas*

Šestisvazkový *Český jazykový atlas* (ČJA), obsahující celkem 1 558 map a 1 578 komentářů, vyšel knižně v letech 1992–2011. Toto rozsáhlé jazykovězeměpisné dílo podává všestranný pohled na nářečí českého jazyka, přináší jejich územní rozrůznění a postihuje hlavní tendence jejich vývoje.

První tři svazky jsou věnovány lexiku, čtvrtý morfologii, v pátém svazku jsou zpracovány jevy hláskoslovné, syntaktické, tvoření příslovcí, doplňkový výzkum ve městech a mapy svazků izoglos excerpovaných z celého ČJA, prokazující existenci doposud neznámých předělů v nářečích a vysvětlující příčiny a podstatu jejich zformování.

Závěrečný, šestý svazek *Dodatky* obsahuje abecední rejstřík nářečních dokladů ze všech pěti svazků (zhruba 25 tisíc nářečních slov a slovních forem), bibliografii české dialektologie od roku 1968 (téměř 900 záznamů; přehled odborné literatury vydané před tímto rokem byl publikován v monografii J. Běliče *Nástin české dialektologie*, 1972), charakteristiky zkoumaných lokalit a dotazníky. Celkový pohled na dialekty českého jazyka dokresluje soubor ukázek nářečních promluv. Na dvě CD bylo vybráno z nahrávek pořízených během výzkumu 36 audiozáznamů souvislých vyprávění z Čech a 34 z Moravy a Slezska; dokládají nejen tehdejší podobu našich nářečí, ale přinášejí i obraz dřívějšího života na vsi. Vedle zvukového záznamu jsou k dispozici též zápisy těchto ukázek ve zjednodušeném nářečním přepisu.

V letech 2012–2017 byly jednotlivé svazky postupně zrevidovány a na internetu bylo zpřístupněno jejich 2., elektronické, opravené a doplněné vydání (ve formátu PDF na <https://cja.ujc.cas.cz/>, od roku 2018 je atlas zveřejňován ve formátu HTML na <https://cja.ujc.cas.cz/e-cja/>).

6. Lexikografické práce brněnských dialektologů

V roce 2011 započaly v dialektologickém oddělení práce na celonárodním *Slovníku nářečí českého jazyka* (SNČJ), prvním nářečním slovníku, který zpracovává slovní zásobu všech dialektů českého jazyka. Při tvorbě hesel SNČJ dialektologové využívají nářeční materiál shromážděný prostřednictvím terénních výzkumů starších, ale i těch, které v současnosti uskutečňují sami nebo též ve

spolupráci s vyškolenými studenty. Zdrojem pro slovník je i nářeční lexikum excerpované z četných tištěných regionálních publikací, z vysokoškolských kvalifikačních prací, ze soukromých sběrů, rukopisných záznamů atd. Veškerý nářeční materiál je uložen v Archivu lidového jazyka, budovaném v dialektologickém oddělení již od roku 1952, audionahrávky jsou ukládány do Archivu zvukových záznamů nářečních promluv. Slovníková hesla jsou postupně zveřejňována na webových stránkách ÚJČ (<https://sncj.ujc.cas.cz/>), dostupných je více než 10 tisíc hesel s náslovím A–Č.

Od roku 2005 vzniká *Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku* (<https://spjms.ujc.cas.cz/>), v němž je zpracováván materiál shromážděný v 60.–80. letech 20. století prostřednictvím korespondenční ankety, terénního výzkumu a studentských prací.

7. Mezinárodní spolupráce

Významná je též mezinárodní spolupráce, jejímž výsledkem jsou jednotlivé svazky *Evropského jazykového atlasu* (*Atlas Linguarum Europae*; vzniká pod patronací UNESCO; od roku 1983 vydáno 9 svazků map a komentářů, další připravovány) a nejvýznamnějšího projektu slovanské jazykovědy *Slovanského jazykového atlasu* (*Общеславянский лингвистический атлас*; od roku 1988 publikováno 18 svazků, další zpracovávány).

V dialektologickém oddělení byl k vydání připraven jeden svazek *Slovanského jazykového atlasu*, a to *Reflexy *tort, *tolt, *tert, *telt, *ort, *olt* (knižně 2019). Obsahuje 79 map, představujících výsledky metatezí likvid v dialektech slovanských jazyků (dostupný též na <https://slavatlas.org/publications.html>).

8. Mezioborový projekt – Nářečí českého jazyka interaktivně. Dokumentace a zpřístupnění mizejícího jazykového dědictví jako nedílné součásti regionálních identit

Nářečí jsou součástí regionální identity a každodenního života, je třeba o ně pečovat a udržovat je, aby byla uchována i pro další generace. Pro ty, kteří se chtějí aktivně podílet na zachycení současného stavu nářečí, vzniká v rámci společného projektu dialektologického oddělení a Katedry geoinformatiky Univerzity Palackého v Olomouci komplex veřejně dostupných interaktivních nástrojů. S jejich pomocí je vytvářen webový nářeční geoportál, jenž na mapách obohacených o multimediální obsah představí vybrané nářeční jevy.

Dalšími výsledky projektu jsou mj. *Atlas nářečí českého jazyka – krácení vokálů* (Olomouc 2020), *Atlas nářečí českého jazyka – instrumentál plurálu* (v tisku), které přibližují novou formou vybraná témata, výstava *Kriticky ohrožené jevy našich nářečí*, prezentující zaniklé i dosud živé nářeční jevy (stejnomený katalog publikován tiskem 2022, virtuální průvodce dostupný na <https://www.ceskanareci.cz/vystavy/virtualne/>).

Výsledky soustavného výzkumu nářečí českého jazyka prezentují dialektologové nejen v odborných výstupech, ale i prostřednictvím rozsáhlé popularizační činnosti (podrobněji zde: <https://ujc.avcr.cz/>, <https://www.ceskanareci.cz/>). Čerpají z bohatých materiálových zdrojů, jež v dialektologickém oddělení vznikly a jsou v něm od počátku systematicky budovány a rozšiřovány.

Martina Ireinová
dialektologické oddělení
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
ireinova@ujc.cas.cz

Od kognitivní lingvistiky ke kognitivní poetice a zase zpátky

Volné sdružení Antropolingva¹ ve spolupráci s Ústavem jazyků a komunikace neslyšících Filozofické fakulty UK pořádalo ve dnech 14. a 15. 9. 2021 konferenční setkání nazvané tradičně Dny kulturní lingvistiky.² Tentokrát bylo příznivcům kognitivně a kulturně orientované jazykovědy nabídnuto téma přesahující do oblasti literární vědy či příbuzných disciplín, jemuž udal směr titul *Od kognitivní lingvistiky ke kognitivní poetice a zase zpátky. Umělecký text v jazycích různých modalit*. Jazyky různých modalit byly přitom myšleny jak ty typické, jimiž se mluví a píše, tak jazyky znakové, používané neslyšícími, které mají vizuálně-motorickou povahu.

Na půdě pražské Filozofické fakulty zaznělo celkem čtrnáct referátů a k nim se ve druhém dni připojila tři kolektivní vystoupení, vzniklá v rámci projektů orientovaných na interpretaci poezie.³ Rekapitulujme však od začátku.

První referující, Zdenka Švarcová, v příspěvku *Poezie jako šifra* porovnávala verše s tematikou blízkou smrti, jež byly vytvořeny autory ze dvou kulturně odlišných prostředí, japonského a českého. Zbyněk Fišer ukázal v referátu *Konceptuální literatura očima kognitivistiky* estetický a kognitivní potenciál literárních a výtvarných děl uvedeného zaměření. Tereza Dědinová i Zuzana Zoubková se odborně věnují zejména fantastické literatuře, fikčním světům a obecně vzato i literární zkušenosti s ohledem na kognitivní kompetence, o něž se tvorba i četba literatury opírá a jež zároveň u recipientů rozvíjí. Tereza Dědinová se v příspěvku s názvem *Uchopení neuchopitelného?* zamýšlela nad reprezentací hyperobjektů v současné literatuře. Věnovala pozornost konstrukci hyperobjektu, tzn. komplexní, mnohoaspektové, těžko uchopitelné skutečnosti; zde environmentální krizi, a ukázala při tom možné způsoby konceptualizace lidského vztahu k přírodě, jež lze nalézt v současné próze. Zuzana Zoubková přednesla příspěvek s názvem *Fantastika a eskapismus*. Představila četbu fantastické literatury v kontextu kognitivních kompetencí i psychických pochodů jejích čtenářů. Prožíváme-li totiž (jak potvrzují experimenty) fikční či fantaskní světy evokované literárními texty jako realitu, vyplývají z toho možná nebezpečí (např. eskapismus), ale zároveň i četné benefity. Jan Havliš otevřel velké kognitivnělingvistické téma *Zvukový symbolismus v přirozených a tvořených jazycích*. Kromě první referentky, jejíž jméno je dnes spojeno zejména

¹ Antropolingva je společnost pro kognitivně-kulturní lingvistiku, etnolingvistiku a antropolingvistiku při České asociaci kognitivní lingvistiky (CALC) a oficiálně se etablovala na FF UK v Praze v roce 2019. Srov. na <http://www.antropolingva.eu/> (10. 5. 2022). Některé ze studií, které vznikly na základě konferenčních příspěvků, jsou publikovány na webové stránce sdružení Antropolingva (<https://bit.ly/3YKqyI0>).

² Konference byla pořádána už posedmé (její první ročníky se konaly pod názvem Dny kognitivní lingvistiky).

³ Anotace vystoupení i některé prezentace srov. na: <http://www.antropolingva.eu/abstrakty.php> (10. 5. 2022).

s olomouckou japanologií, byli všichni výše jmenovaní hosty z Filozofické fakulty brněnské Masarykovy univerzity.

V dalších programových blocích vystoupili především pražští účastníci spojení s Filozofickou fakultou UK (pokud není uvedeno jinak).⁴ Irena Vaňková v příspěvku uvozeném veršem *A teď mi to řekněte jinými slovy* (který je v rozšířené verzi publikován v tomto časopise) položila několik otázek k povaze kognitivní poetiky v dnešním kontextu. Zamyslela se nad tím, jakou inspiraci mohou přinést kognitivní lingvistika, etnolingvistika či další podobně orientované přístupy studiu a interpretaci uměleckých textů, a pokusila se vysvětlit alespoň zhruba a bez nároku na úplnost, jak lze v základních konturách chápat kognitivní poetiku jako jisté pokračování či modifikaci přístupů lingvoliterárních, které mají v moderní české bohemistice nezanedbatelnou tradici.

Následující příspěvky byly orientovány k interpretaci známých českých literárních děl, ale zároveň i k charakteristikám určitých pojmů, resp. stereotypů, jež se v těchto textech odhalují díky využití metodologických nástrojů uplatňovaných v kognitivní lingvistice a etnolingvistice. Lucie Šťastná se v příspěvku s titulem *Hrdliččin zval ku lásce hlas* v tomto směru věnovala obrazu zvířat v Máchově *Máji*, Anna Christou a Barbara Storchová na pozadí stereotypu ženy v češtině odkryly archetypální polohy obrazu ženy v Erbenově *Kytici* a Hana Bednářová vyložila podobu významové opozice zdraví – nemoc v *Bílé nemoci* a *Povětroni* Karla Čapka.

Trojice Klára Krásenská, Ondřej Pavlík a Filip Novák se v referátu *Zem pode mnou v nesmírné bolesti kolébá se* soustředila na to, jak se do smyslu skladby *Znamení moci* Jana Zahradníčka promítá autorova konceptualizace vertikální orientace prostoru. Autoři si všímali (a cílili při tom z pozoruhodné perspektivy k interpretaci Zahradníčkova *Znamení moci*) orientační metafory (a zároveň schématu) vertikality, resp. opozice NAHOŘE – DOLE. Ta představuje jedno z typických kognitivnělingvistických témat a řada výzkumů už prokázala její platnost jako obecného pojmotvorného mechanismu. V daném básnickém textu ovšem funguje specificky, s řadou významových i axiologických paradoxů a v kreativním zapojení do sémantické struktury monumentální Zahradníčkovy skladby.

Anna Gálisová z Filozofické fakulty banskobystričské univerzity pak představila ve folkloristicky a etnolingvisticky laděném příspěvku podobu čerta v slovenských lidových pohádkách. V centru referentčiny pozornosti nejsou přímo umělecké texty, ale texty folklorní. V přehledce možných přístupů k tématu je tato sonda do oblasti slovenských pohádek velmi cenná, neboť jde o sondu etnolingvistickou, o specifické studium stereotypu na základě lublinské metodologie, spojené se jménem Jerzyho Bartmińského. Folklorní texty (jako jsou lidové pohádky o čertovi) a texty umělecké, literární, mají v některých

⁴ Jsou s touto fakultou spojeni jako učitelé nebo studenti (včetně doktorandů či absolventů doktorského studia).

aspektech hodně společného, avšak v mnohém se podstatně liší. To už ale představuje v rámci kognitivně-kulturní lingvistiky a etnolingvistiky další zajímavé téma – vhodné možná pro některý z příštích ročníků Dnů kulturní lingvistiky.

Tři poslední referáty se dotýkaly uměleckých textů snad spíše okrajově, ale specifickým způsobem rovněž přispěly k mapování centrálního tématu. Ekaterina Rycheva seznámila přítomné s badatelsky nosným kognitivně-kulturním jevem v příspěvku *Precedentní fenomény z uměleckých textů v politickém diskurzu: lingvokognitivní aspekt*. Lucie Sedláčková Půlpánová se v příspěvku *Pojmové metafory v překladu Bible do českého znakového jazyka* věnovala především metaforickým konceptualizacím Ducha svatého.

Róbert Bohát zapojil do názvu svého referátu (představujícího výzkum s didaktickým zaměřením) heideggerovskou aluzi: *Básnický bydlí student ve škole: kognitivní poetika prozaické všednosti školního diskurzu aneb cesta do hlubin študákovy metafory*. Autor vyšel ze známého faktu, že i naše všední, každodenní myšlení a běžné vyjadřování má v jistém smyslu literární povahu a že nás v našem přístupu ke světu silně ovlivňují metafory. Žijeme jimi, jak praví klasikové, ale také se jejich prostřednictvím už od dětství učíme. V podvojném Bohátově titulu – i v jeho výzkumu – se tak v pojmovém blendu potkávají Lakoff a Johnson s Heideggerem a zároveň i s „hlubinami študákovy duše“ a s metaforami učení.

V rámci konference byly dále představeny tři kolektivní projekty vztažené k české poezii, resp. též k jejím překladům do českého znakového jazyka. První vzešel ze semináře kognitivní poetiky, vedeného Irenou Vaňkovou on-line v zimním semestru 2020. Studenti bohemistiky Filip Novák, Klára Krásenská a Ondřej Pavlík a host ze Slovenska Martin Makara v jeho rámci pod titulem *Malé etudy z kognitivní poetiky* představili své interpretace básní Milana Děžinského, Malgorzaty Lebdy, Vladimíra Holana a Jána Gavury. Druhý projekt nesl název *Husy Miroslava Holuba: smysl básně v překladu do českého znakového jazyka* a připravily ho Nad'a Hynková Dingová, Alena Macurová a Irena Vaňková ve spolupráci s uskupením KukátkOO.⁵ Zamyslely se v něm nad utvářením, působením a smyslem uvedené české básně a poté ukázaly, v čem se lišily její interpretace v pojetí čtyř neslyšících překladatelů. Zuzana Hájková na závěr představila třetí kolektivní projekt, realizovaný již zmíněným sdružením KukátkOO. Šlo o aktivitu spjatou s mezinárodní iniciativou Bookstart – S knížkou do života, do níž se zapojují i české veřejné knihovny ve snaze podpořit čtenářství nejmenších dětí. Díky Kukátku je toto první čtení v podobě hravých básniček zprostředkováno i neslyšícím dětem. Na videozáznamech byly prezentovány překladatelsky zajímavé problémy vznikající v konfrontaci dvou modalitně různých jazyků s ohledem na specifika vnímání neslyšících dětských recipientů.

⁵ KukátkOO je sdružení překladatelů a tlumočnicků uměleckých textů z češtiny do českého znakového jazyka. Více zde: <http://kukatko.cz/> (10. 5. 2022).

Mohli bychom se zamýšlet nad tím, co všechna tato vystoupení spojovalo, i nad tím, zda a jak se v každém z nich realizovaly přístupy a předpoklady kognitivní lingvistiky a kognitivní poetiky, případně i výdobytky kognitivní vědy, pojaté obecněji a širěji, tj. jako transdisciplinárně fungujícího komplexu věd o lidské mysli.

Kognitivnělingvistická témata a přístupy (např. teorii konceptuální metafory či představových schémat a specifickou metodologii s nimi spojenou)⁶ lze využít při studiu uměleckého textu různým způsobem, a také s různými východisky a cíli. Buď se badatel snaží potvrdit nosnost zmíněných teorií a metodologických nástrojů ve specifické, umělecké komunikační sféře, se zřetelem ke kreativním polohám jejich uplatnění – tady je umělecký text spíše výzkumným materiálem *sui generis*; autorem tu bývá obvykle kognitivní lingvista (či etnolingvista). Inklinuje-li autor spíše k literární vědě – použijeme-li toto jistě zjednodušující a poněkud sporné kritérium –,⁷ věnuje se primárně interpretaci uměleckého díla, jde mu o získání přístupu k jeho sémantickým potencím a zdrojům působení, o jeho výklad ze specifické, snad ještě u nás ne zcela obvyklé perspektivy.

Pokud se jedná o kognitivní poetiku, přístupů k ní je bezpočet. Nejobecněji bychom mohli říci, že jde o svébytný literárně-interpretací směr, navazující mj. na teorie recepční estetiky a orientovaný na strukturu uměleckého textu se zřetelem k jeho působení na recipienta. Působení tak či jinak utvářeného textu na naši mysl (a tělo) je ovlivněno vrozenými kognitivními mechanismy (jež potvrzuje kognitivní psychologie či neurověda) a současně ovšem i faktory sociokulturními. Škála přístupů aplikovaných na umělecká díla pod hlavičkou kognitivní poetiky je velmi rozrůzněná, ale fakt, že ji mnozí označují též jako kognitivní stylistiku a že jako její předchůdce zmiňují třeba Jakobsona nebo Mukařovského, nás určitě nutí zpozornět.

Irena Vaňková
Ústav jazyků a komunikace neslyšících
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
irena.vankova@ff.cuni.cz

⁶ Inspirativní jsou v tomto ohledu také přístupy polské (resp. lublinské) kognitivněsémantické školy, již zde mohou reprezentovat Anna Pajdzińska a Ryszard Tokarski, kteří se zaměřují na studium významových konotací prostřednictvím uměleckého textu, nebo Dorota Filar, reprezentující narativní pojetí významu (viz dále).

⁷ Zdůraznit je potřeba ono „spíše“, protože tu neplatí nic stoprocentně. Mnohdy se oba přístupy spojují i v osobě jednoho badatele. A také lze často na základě příslušného zkoumání uměleckého textu pochopit lépe jak vybrané dílo, tak – např. – specifický způsob fungování pojmového schématu v jednom konkrétním případě, více či méně typickém.

Pokyny pro přispěvatele

Jazykovědné aktuality (časopis Jazykovědného sdružení ČR) přináší vědecké články z oboru lingvistiky, recenze, zprávy o konferencích a informace o činnosti Jazykovědného sdružení ČR. Časopis je otevřen také začínajícím lingvistům. Tematická čísla bývají věnována mimo jiné seminářům pořádaným JS. Příspěvky procházejí interním recenzním řízením.

Své texty zasílejte e-mailem výkonnému redaktorovi Jazykovědných aktualit Martinu Šemelíkovi (semelik@ujc.cas.cz). Součástí článků je **abstrakt v angličtině** v rozsahu 100 až 200 slov (včetně překladu titulu článku) a **seznam klíčových slov** v počtu 3 až 10, též v angličtině. Abstrakt by měl být svou povahou rematický a shrnovat obsah celého článku, nikoli jen výsledky. Ostatní typy příspěvků (kronika, recenze, zprávy) abstrakt ani klíčová slova nemají. Při úpravě příspěvku je třeba dodržovat tato pravidla:

1. Pro editaci textu používejte editor Word, písmo Times New Roman o velikosti 12, řádkování 1,5. Nepoužívejte automatické formáty ani různé druhy písma. Text zarovnejte do bloku.

2. Články čleňte do kapitol opatřených číslovaným nadpisem. I další úrovně členění (1.1 apod.) musí mít nadpis. Nečísľujte odstavce.

3. V textu lze používat kurzivu, tučné písmo pro zdůraznění a poznámky pod čarou.

4. Na literaturu se v textu odkazuje příjmením autora, rokem vydání díla, popř. stránkovým údajem v závorkách (Kopečný, 1980, s. 34).

5. Seznam literatury je uveden na konci; řadí se abecedně podle příjmení autora. V seznamu literatury má být uvedena pouze literatura, která je v článku citována.

6. V oddílech Kronika a Nové publikace se bibliografické údaje uvádějí přímo v textu (do závorky).

7. Bibliografické záznamy mají následující podobu:

Garvin, P. L. (1993): Funkční empirismus – noetický podklad soudobého funkcionalismu. *Slovo a slovesnost* 54 (4), s. 241–253.

Ivanič, R. (1994): Characterizations of context for describing spoken and written discourse. In: S. Čmejrková – F. Daneš – E. Havlová (eds.), *Writing vs Speaking: Language, Text, Discourse, Communication*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, s. 181–186.

Mathesius, V. (1982): *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha: Odeon.